АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

109

Козацька Пімста

Оповідане
з козацької старовини.

Winnipeg, 1916.
НАКЛАДОМ РУСЬКОЇ КНИГАРНІ, 850 МЕЙН СТ.

Нове видане! Нове видане!

ПЕРШИЙ І ОДИНОКИЙ ТОГО РОДА

УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СЛОВАРЕЦЬ

що обнимає 1600 сторін друку, з новою граматикою, азбукою друкованою і писаною, — і, — що найважнійше, — З вимовою англійських слів.

Се є перше таке видане в українській мові.

Словарець сей є конечно потрібний для кождого Українця. Видавництво не жаліло висипати суму гроша на те, щоби словар відповідав вимогам нашої суспільности. Щоби скоро знайти потрібне слово, на те є поазбучний реджістер так в українській як і англійській части. Ціна його є $2.00

КИШЕНКОВИЙ СЛОВАРЕЦЬ

Українсько-Англійський
і
Англійсько-Український

оздоблений золотими витисками і гербом України, оправлений в мягоньку скірку і поазбучний реджістер український і англійський. Ціна за один примірник $1.00

(Вийде в друку в кінцем серпня 1916 р.)

Поручаємо також Вповн. Родимцям свій богато заосмотрений склад книжок, ґрамофонів, скрипок і всяких инших музичних інструментів.

Пишіть по катальоґ книжок і музичних інструментів:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St. Winnipeg, Man.

10 7209

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

JAN 23 1934

Козацька Пімста

Оповідане
з козацької старовини.

Library of Sapton Man 1934

Вінніпег, 1916.
НАКЛАДОМ РУСЬКОЇ КНИГАРНІ, 850 МЕЙН СТ.

I.

Хоч би ви і знали Красноставці на правобережній Україні, то вони тепер не те, що у давнину. Тепер усе на світі перемінило ся, переіначилось, а з колишніх Красноставців то тільки і слави, що став великий, розлогий остав. А і того ставу не тільки тепер, що колись-то, та й не такий глибокий. Здебільшого комишем поріс, а то і висох вчасті.

В давнину тут було инакше. Став був ширший і більший, а ціла околиця поросла старим дубовим лісом з великими та глибокими балками, в які могло кілька сотень людий враз з кіньми скрити ся. — За ставом стояв тут в давнину пишний, камяний замок пана Овруцького. Замок околений високим муром та глибоким ровом з того боку, де не було ставу, з відкіля запливала вода у той рів. У тім красноставецькім лісі зачинаєть ся наше оповіданя. О тім Красноставчани, хоч і саме село не на тім місці стоїть, добре тямлять. Столітні діди показують своїм малим правнукам те місце, де стояв панський замок. Оповідають, що є там ще глибокі, темні муровані льохи, а в них і скарби заховані, та ніхто би не поважив ся за ними порпати, бо пильнує їх якась нечиста сила. Красноставчани оминають з острахом те місце, поросле буряном і терниною, а кому вже конче прийшло ся туди переходити, то хрестить ся хоч би і в день. Є і такі люди в Красноставцях, що чули у сій замковій руїні серед бурливої ночи пекольні стони, крики та зойки, начеб кого мучили. Говорять, що то душі замучених людий так голосять, та хиба що не за собою, а за тим паном, що тут у давнину жив, та людий катував.

Та пек біді та осина! Дух святий при нас хрещених! а ми вертаймо в ту давну давнину яких три сотки літ від нас,

в ті страшні часи народної розпуки і лютого гніву українського народу на панів-гнобителів, в часи нашої крівавої гайдамаччини.

Було се одної літної ночи. Місяць вже запав, блищали тільки на блакитньому небі ясні зорі, начеб хто дукатів розсипав. На дворі було тихо, навіть вітрець не подув. Навіть нічна птиця заснула.

Малою доріжкою красноставчанського ліса їхало двох козаків і тихо між собою розмовляли.

— То ти, Карпе, справді не знає якою смертію твій покійний батько загинув?

— Не знаю. Як мені се знати? Тоді я ще дітваком був, тай то ще не діждав кінця його кончини, бо мусів втікати перед панським гнівом. Я тільки лише тямлю, що тої страшної днини вернув покійний батько з замку якийсь не свій. Був знеможений, подряпаний на лици, блідий, зі скалїченою рукою, з якої кров йшла. Мама питає: що тобі, Петре, сьогодня приключило ся?« — Нічого, каже, пригоду з конем мав. Чортівський кінь, трохи мене не роздавив. Не міг мене з сідла скинути, так впав враз зі мною на землю, притолочив мене, та кричав, чортова твар, мов свиня. Я ледви видобувсь з під нього, костий собі намняв та руку скалїчив«...

— Дати тобі їсти? питає мама...

—Чогось не хочеть ся.

І сів батько кінець стола, спер голову на руки і чогось важко задумав ся. А я сиджу біля печи на земли, та дивлю ся на батька. Мені жаль стало, що батько не взяв мене на коліна, не поіграв ся зі мною, а то і не глянув сим разом на мене. Та не було мені часу заплакать, бо в тій хвилї счинив ся під нашою хатою якийсь гамір.

Мама глянула крізь віконце, та йно руками сплеснула, мов нежива стала.

— Ох, лищенько, панські гайдуки ідуть.

А у нас, коли було хто крикнув: панські гайдуки йдуть в хату, то те саме, як би казав: Татари йдуть.

Батько прокинув ся з задуми і підвів голову.

Війшли гайдуки в хату, вхопили мов чортяки мого батька тай вивели. Батько мов неживий, не боронив ся. Мама стала голосити та не давати. Її потягнув гайдук нагайкою по плечах, аж кров крізь сорочку виступила, а другий штовхнув кулаком в груди. Вона впала на землю, а батька повели в замок. Я страх налякав ся і цілий задубів.

За батьком побігла і мама, а я став плакати. За якийсь часок вбігає в хату Прокіп Верета, побратим мого батька, а мій хрестний отець. хопив мене на руки.

— Втікаймо, каже, Карпе, бо біда буде. Він поніс мене затилками, огородами, аж заніс мене до ліса, де ми тепер є. Тепер вів мене за руку, бо аж задихав ся несучи мене. Ми війшли в таку гущавину, в якій я ще до тепер ніколи не був. Не тямлю як довго ми йшли поки не зайшли в хату старого лісника Прокопа Самійленка. Я його добре знав, бо він приходив в нашу хату і приносив мені кришку меду. Тепер вони щось пошептали між собою, і мій хрестний батько вернув ся в село, а мене оставив тут. Я плакав та рвав ся до мами. Старий заспокоював мене, як міг, дав меду, хліба. а коли се не помагало, то став мене лякати гайдуками. Се помогло. Я затикав рота руками, щоб плачу не чути, поки не заснув. Не знаю, як довго я спав. Мене розбудили серед ночи. В хаті побачив я двох козаків. Один сивовусий вже, а другий молодий. Коли вони в хату прийшли і звідкіля взялись, я не знаю. Той старий став зараз до мене підморгувати, забавляти, всміхати ся, та пестити.

— Збірайсь, козаче, в дорогу, каже, поїдемо...

— До тата?

— Егеж, до тата, до мами, — ну — швидко.

Тоді я цілком зі сну прочуняв ся, бо заспаний був.

Мене загорнули в кожух і посадили на коня. Сивовусий козак Охрим Чепурний держав мене напереді на сїдлї.

— Здоров будь, Прокопе! гукав Охрим.

— Благослови Боже в щасливу дорогу, — гукав Прокіп.

І ми поїхали лїсом. Така їзда вколисала мене і я заснув.

Прокинув ся над раном коли я станув серед ватаги козаків. Вже було рано.

А ти що, Охриме, хлопця придибав? Чиє воно? — питає отаман.

— Козацька дитина, каже Охрим.., таке мале, а вже від мученицької смерти втікати мусить.

Я того всього не розумів. Від якої смерти я втікав?

Хибаж дід Прокіп мене бити хотів. Він був для мене все такий ласкавий, меду менї приносив..

...

Щось старий Охрим не так говорить, думав я.

Побули ми там одну днину, відпочали. Я привик до козаків. вони до мене. Іграють ся ззі мною, голублять, на коня саджають, дають пістоль у руки, шаблю, та сміють ся , що піднести не можу.

А менї від часу до часу нагадаєть ся мама, тай плачу.

— Не плач, козаче, кажуть до мене, не ладно козакови плакати. Ми тебе заведемо до мами, що пригорне, приголубить мов рідня, та ще й до сну заколише, пісеньку заспіває... не журись.

Ми рушили в дорогу. Їхали цїлими днями, ночами, вже не тямлю як довго. Та менї в дорозї дуже подобалось. В степу було так гарно, соняжно, тепло. А вони, мої рідні, берегли мене мов ока в голові. Та що тобі про се говорити... хиба ти не знаєш, як наш брат дїтий любить?

Завезли мене спершу до якогось зимовика, де жив старий Охрим Чепурний. Коли старий йшов в похід, то віддавав мене на Січ, між ровесників. Впрочім нїколи зі мною не розлучав ся. А було верне звідкіля, то навезе менї цїлу копицю всїлячини: іграшок, коників, буханців, колачів, медівників, що хоч греблю гати. А все менї говорить: »Слухай, Карпе, тям, що ти козацька дитина, що твого батька пан вбив. Тям, що ти з Красноставців, Петра Кожуха син, що з тебе має вирости козак на славу. Служи вірно товариству січовому, матері Січи. Тям, що тобі треба за батька-мученика пімстити ся. Виростеш, козаком будеш, то поїдь до Красноставців, а там розпитай за Прокопом Веретою. Він тобі хрестним батьком приходить ся. Менї передав тебе мій старий товариш,

теж Прокіп, та вже не Верета, а Самійленко, — либонь вже не живе, — »возьми, каже, сироту Кожушенка, та втікай, бо у мене не конче безпечно йому пробувати«. І взяв з мене слово, я його додержую і виховую тебе в страсї божім, по козацькому закону.«

Так говорив менї старий Охрим Чепурний нераз, поки живий був — царство йому небесне, та земля йому пером.

Опісля вже знаєш, що зі мною було. Я виріс і козаком став, хоч не першим, але й не послїдним. І тепер пора сповнити обіт, повинність синівську, та за батька пімстити ся.

— А знаєш ти дорогу в Красноставцї бодай?

— Ми вже либонь біля Красноставців. Се неперемінно красноставецький ліс. Потрапимо до села, то про всьо розпитаємо. Тобі, побратиме, спасибіг, що не лишив в пригодї, та пішов зі мною...

В тій хвилї виїхали на край ліса. Здалека чути було лай собак. Тут либонь і село буде. За тим голосом поїхали прямо. Світла нїде не було видно.

Невдовзї забовванїли в темряві верби і козаки вїхали в сільську вулицю.

Собаки загавкали ще дужше.

— Господь знає, як за тим Веретою розпитати? говорив Карпови Максим, побратим його, розглядаючись в темряві. Воноб так найкрасше було, як би м исюди вїхали непомітно, щоб жива душа про нас не дізнала ся.

Вони станули серед вулицї не знаючи куди їхати.

Попід плїт хтось надійшов. Конї форкнули і поступили на бік. Карпо нахилив ся з коня:

— Ти чоловік, чи хто?

— А хибаж скотина? відзиваєть ся той незнакомий, не бачиш?

— Колиб бачив, то би й не питав — скажи, будь ласка, де тут живе старий Прокіп Верета?

— А чого тобі до його треба?

— Вибачай, добрий чоловіче, та я йому самому скажу, а ти лиш проведи...

— Не далеко і проводити, ми біля його воріт стоїмо.

Тим словом він відчинив ворота і впустив туда козаків.

Зачинив опять ворота, а відтак провів козаків поза хату, де стояла стайня.

Ось тут проведіть ваших коний, а самих у хату просимо. — Козаки позлїзали з коний, підпустили попруги від сїдла і повели на омацьки в стайню та поприпинали до жолоба.

— Ви коний розсїдлайте, — до рана вам тут може бути безпечно — я зараз коням сїна підкину.

Як з тим упорались, юовів козаків у хату і застукав легко в віконце. В хатї заворушились, заговорили якісь голоси. Відтак скрипнув засув, відчинились двері і козаки зайшли туди.

— А се хто? питає якийсь старечий голос, бо зараз закахикав.

— То я тату, гостий Бог прислав, дїло до тебе є.

Заблисли іскри від кресила, роздував ся вогонь і заблимав каганець. За той час Веретенко прислонював свитою віконце.

До козаків приступив, старий, сивий чоловік з каганцем, і став їм пильно придивляти ся.

— Невжеж Запорожцї! — давно не видав.

— Здоровий був, батьку, чолом тобі бємо...

— Здорові будьте, панове товариство, — просимо гостей сїдати... а ну, Ганю, вставай, та гостий приймай, гукав старий за піч, де спала невістка...

— А хибаж я сплю? відзиваєть ся із печи Ганя — хибаж не я дверий відчинила?

— Ну, гаразд, гостий нагодувати слїд...

— Не пізнаєш мене, батьку? питає мягким голосом Карпо.

Старий став ще пильнїйше приглядати Карпови.

— Мої старечі очи вже не довиджують. — Мабуть вже давно тебе не бачив, коли і по голосї не пізнаю... Хто ти будеш?

Твій похрестник Карпо...

Кожухів син? крикнув старий... моя дитино люба — най тебе обійму — Боже, такий дїтвак був, на руках малого носив, а тепер козак мов дуб!... Добре, що ти приїхав, а то і не застав би. Менї вмирати пора... Ти звідкіля?

— З Запорожа, прямо з Січи... Приїхав тебе відвідати, батьковій могилї поклонити ся, та з паном розплатити ся, коли ще живий, вражий син.

— Тихо! враг його не взяв, здоровий та товстий, мов кабан... Та коли вас лише двох, то про розплату і не думай, а гляди, щоб перед зорею і духу з вас не було. Втїкай звідсїля, коби далї. Тут Запорожцїв на паль застромлюють, коли витровлять та піймають...

Втечемо, як буде треба...

— Та про те опісля — ви голодні, тай відпочати треба.

— Ну, Ганю, чому ти, начеб нїчого?

Ганя прикрила стіл, поставила фляшку з горілкою, миску з варениками, хлїб, кашу...

— Не великі у нас статки, говорив Верета лїзучи на свою лежанку — та чим хата богата... На лїпше не спроможемо ся, хиба на пісну страву.

Усю працю пан забирає.

II.

Козаки посїдали за стіл і уплїтали вареники, хоч пісні.

— Чи вас не завважав хто, як сюди вїздили? спитав старий.

— Хиба сей чоловік, каже Карпо, вказуючи на Веретенка.

— Се мій син, Максим. — Ти тямиш, Максиме, Петра Кожуха, що під панськими киями душу віддав?

— Чому не тямлю?

— Здоров, Максиме, каже Карпо, простягаючи йому руку, — мого побратима, а ось сего теж Карпом кличуть... Та чого ви з біса вуса попідтинали? Аж смішно, питає Карпо, підкручуючи бадьорно свого чорного вусика...

— Не смій ся Карпе, так пан велїв. Усї Красноставчани вуси стрижуть, а як нї, то гайдук вимикає.

Пан каже, що довгих вусів не можна носити, бо не зможе опісля відріжнити свого підданця від гайдамаки...

— Кумедний ваш пан... далї прикаже вам вуха та носи обрубувати...

— До того не дуже далеко... Та як би воно нї було, а вам перед зорею втїкати треба...

— А хибаж що?

Хибаж я тобі не казав, що як двораки вас звітрять, то не вийти вам звідсїля живими. Наш пан на Запорожців як пес лютий. Він боїть ся бунту, боїть ся втїкачів на Запороже. А народ такий прибитий, що на нїщо не спроможеть ся сам від себе. Досить буде, коли ваш кінь форкне або зарже, то влетять сюди непрохані гостї, вас на паль, а мене під киї...

— А у вас коний нема?

— А нема, ми волами робимо тай їздимо. На кони міг би хто втечи між козаків, тому пан і коний заборонив мужикам держати...

— Тьфу! на його голову. Та нам, батьку, ніяк завтра від'їздити. Не по те ми сюди приїхали. Тут денебудь сховаємо ся в лїсї, а відтак коли доконаємо свого, то й поїдемо. Небезпеки ми не боїмось, на те ми й Запорожцї. У нас цїле житє, то одна небезпека. Ми привикли до неї, як до сонця, і на небезпеку не зважаємо... Та коли ми вже при божій помочи, потрапили до твоєї хати, так розкажи менї, будь ласка, усе до чиста, що з моїм батьком, з мамою було?

— Довго би воно розказувати, та коли раді слухати, то лягайте відпочати, а я розказувати буду, поки заснете...

— Слухаючи такого не заснеш, каже Карпо.

Постелили козакам соломи серед хати. Вони полягали та закурили люльок, а старий верета говорив так:

— Отець теперішнього пана — пан Овруцький заснував слободу Красноставцї, закликав сюди людий, обіцявши великі полекші на трийцять лїт.

Народови нашому було тодї на світї тїсно, хоч тої землї святої тілько, що конем не обїдеш, птахом не облетиш. З одного боку Татарва шарпає, з другого Ляшня тисне. Не стало старого Хмеля, ляшня розпаношилась та Москва витягає свої тїгтї. Люди не знали куди дїтись. На Українї не було ладу, бо і старшина козацька гризла ся між собою. Кождому хотїло ся відпочати хоч трохи, та зажити спокійним житєм. Польські пани брали землї, кілько хотїли, та закладали сло-

боди. Так зробив і старий пан Овруцький. Народу збіглось до нього з усїх усюдів. Зорали степ, викорчували трохи лїса, а панови замок поставили над великим ставом, де і пан міг мешкати, і народови було де в пригодї захистити ся. Околиця плодюча, звіра в лїсї досить, риб в ставі й не перелїчиш.

Гарнийнаш став, від того й наше село Красноставцями прозвали.

Під старим паном жило ся нам як в Бога за пазухою. Народ його любив, а тому й не вважав на запоручені нам вигоди, лише помагав, коли треба було, з власної охоти. — Пан знав кождого з нас, до хат заходив і помагав нам як брат. У тій закутинї стало нам добре і безпечно, і ми стали богатїти. — Вивозимо звідси цїлими фірами мід, віск, звірячі шкіри, вивозимо скот, вівцї, та ховаємо червінцї.

Аж не стало нашого доброго пана. По його смерти засїв взамок його син Станїслав Овруцький. Тому було тодї 18 років, як приїхав по смерти батька з Варшави. Перед тим нїхто його тут не бачив. Наш пан старий вдівцем жив. Про сина чували ми лише від двораків, що в Варшаві вчить ся.

Приїхав він сюди з цїлою чередою гільтаїв, таких як сам. Старих слуг понаганяв всїх і завів новий порядок, та став по свойому господарити. Нам, слобожанам, наче-б світ плахтою закрив.

Усїх взяв молодий пан за чуба. Понакладав від разу на нас всїлякі драчки, податки, про які ми перше й не чували. Таке хиба сам чорт видумати зможе. Відтак став слати народ на панщину.

Післали ми до нього депутатів з громади. Так а так, кажуть, нам ще час не вийшов, який запоручив нам грамотою його покійний батько, — царство йому небесне.

Пан казав наших післанців вибити. Чи чував хто таке, щоб післанців, людий вибраних з громади, зневажати! Се довело нас до краю. Ми збунтувались та панських отаманів, що на роботу кликали, здорово вибили та прогнали. Тодї пан вивів на нас своїх драбів з рушницями, ще й кварцяне військо на поміч прикликав. Чимало наших полягло тодї у бою, та їм лекше було нїж тим, що остались. Нас покарали по звірськи. Трох передових людий вбили на палю, другим по-

зрубували голови, — ну, а не було такого, хтоб не набрав київ аж до крови. Ми хотіли втікати в світ за очи, бо як тут з паном міряти ся? У нього шаблї та рушниці, а у нас хиба коли, сокири, та мотики. Та як нам було втікати? Хто самітний був то і втік.

А сімейний чоловік не втече! У нас жінки, діти, як з тим крамом утечеш? До того ще сторона не певна. Вийдеш край ліса то і в татарську петлю попадеш.

І ми остались на місци, корились, гнулись, тай біднїли. Пан здирав з нас, що дало ся, заставляв до роботи, що йому на думку прийшло. Що ми намучились, заки мурований замок поклали, та довкруги муром обвели?! Рили ми землю за пригожим каменем, піском, добували, обтїсували. Скінчили ми се, забаглось панови греблю довкруги ставу гатити. Серед ставу треба було покласти острівчик, та так, щоб зараз і з лїсом. Треба було землю з далека возити, цїлї дерева з землею сюди таскати. Що тут народ намучив ся, а скілько нашого в болоті потонуло... На тім острівчику поклав пан нашими руками палатку, де пани бенкетують, дурїють...

А податки повигадував всїлякі: є в тебе воли, так плати волове. Є пасїка, плати очкове. Від борошна беруть суховельщину, беруть плату від голови — поголовщину. Та ти й не знаєш кілько з тебе візьмуть. Візьмуть і всьо, коли так панови захочеть ся, а ти затни зуби в стїну, жий з чого хочеш, або здихай.

Та все те ще би нїчого, та не маєш нїколи супокою, не знаєш що тебе жде завстра, або й за годину. Пан любив над народом збиткуватись. Особливо ласий був на гладкі омлоди ці та гарні дївчата, як кіт на сало. Було, як котру покмітить, або посїпаки йому донесуть, так не жити-ж її. Люди ховали своїх жінок та дївчат по льохах — нїчого не помогло. І там їх гайдуки найдуть, витягнуть в ночі, на замок занесуть. Побавить ся нею пан з своїми товаришами, а відгак ще дворакам віддасть на поталу, на сором. А котра непокірна трафить ся, то нагайками на смерть засїчуть.

Богато нашого жіноцтва, щоб уйти сорому, накладали на себе руки, топили ся, вішались... Господи святий! Кілько ми натерпіли ся. Хто був сам, втїкав до козаків — за те би-

ли його батька киями, що не пильнував. Кілька разів приходили местники скарати його, хотіли замок здобути... Та ба! твердий був замок, нашими руками збудований. Ніколи не повелось. Пан осторожний був, військо наємне удержував, гарматами башти обставив.

І на тих бенкетуючих дармоїдів, на те розбишацьке військо йшла наша праця, наш труд кервавий...

Не можу усього тобі розказати, бо серце кріравить ся, коли все те згадати. Які муки вигадував пан на покірних, то хиба сам чорт у пеклї таке вигадає на грішників.

А ми терпіли, мучились, тратили у собі образ Божий, ми стали скотенїти, і топили своє горе в горілцї. А горілку ми мусїли купувати у пана.

— А тепер вам лекше? — питає Максим...

— Пожди, усе розкажу, не забігай у пекло поперед батька...

Біда була, тай годї. Та я тобі, Карпе, про твого батька розказати хочу.

Твій батько на Запорожу був, а вже до коний перший мистець. Не було такого коня, якого би він злякав ся та не уговкав його, що опісля хоч дитину на него заджай.

Покійник казав менї, що давно би втік на Запороже, та жаль йому жінки та дитини, се-б то тебе. Він нас любив до безтями. А як же на Запороже з жінкою та дитиною утїкати? А кинути вас на поталу не хотїв. Не раз говорив до мене: »Проклята будь година, в котру я одружив ся!«

Згодом він вигадав таке, і менї з тим звірив ся в тайнї. »Візьму, каже, вкраду в пана пару коний, сяду з жінкою, та дитиною і махну в світ«. Тим він тїшив ся мов мала дитина, і був би того певно доказав, як би не стала йому поперек одна пригода, яка невдовзї приключила ся.

Одного разу роздобув пан якогось заморського коня, самого чорта. Казали, що великі гроші за нього дав. Та то був діявол не кіль. Бє, кусає, квичить, мов безрога, приступити до себе не дасть. Двох конюхів на смерть вбив, одному відкусив ніс. А коня того потреба було що дня вичистити, вимити та вичесати, бо пан що дня навідував ся, та кожде недбальство нагорожував киями...

Твій батько мусів того коня уїздити.

Пан каже:

—Коли його за тиждень не вїздиш так, щоб я міг на нього сїсти, то звелю тобі сто нагаїв всипати.

Заки коня осїдлали, треба його було вязати мотузами, Вивели відтак осїдланого зі стайнї на уїзджальню і передали батькови. Сердега перехрестив ся тричі і мов той птах вискочив на коня.

Кінь мов ошалїв. Він дер під собою землю, ставав дуба, скакав в боки, квичав, та нїчого не вдїяв.

Батько неначеб приріс до нього. Тодї кинув ся клятий на землю і придавив твойого батька, трохи кісток не поломив. Батько якось визволив ся, випарив нагайкою, та опять на нього вскочив і таки переїхав ся по уїзджальнї кілька разів. Кінь трохи освоїв ся, але подрапав ся падаючи, а на його мягенькій скірі знати було басамани від нагайки.

Батько змучений, подрапаний пішов на часок до дому.

По снїданю прийшов пан Овруцький в конюшню, поглянути на коня. Як побачив подрапаного коня, то аж скипів від злости, бо став сміяти ся. У нього така вдача, було, що чим більше лютував ся, тим більше сміяв ся. Катовані люди стогнуть, плачуть, кричать з болю, а він регочеть ся. А той його регіт страшний був, чортячий. Від нього кров в жилах застигала. А при тім його очи вогнем сиплють, а рот викривить мов у сатани. Зареготав ся тодї пан і приказав гайдукам привести батька. Я при тім був, бо того дня приказали менї чистити конюшню. Хотїв побігти передом, остерегти батька, та ба! Пан заєдно на мене дивить ся, начеб хотїв менї сказати: ану, зважся, то зараз повісити звелю. Я аж завмер зі страху, ногою порушити не можу.

Привели батька.

— Ти що мойому коневи зробив? питає, та за кождим словом: хі-хі-хі, ха-ха-ха!

Батько говорить сміло, виправдуєть ся, що инакше коня не уговкає.

— Я тобі казав, бережи мого любимця, як зїницї в голові... Я начислив девять пасмуг на його шкірі від нагайки. За кожду дістанеш десять київ... вязати його! і знову рего-

четь ся. — Хочу бути справедливим: ні одного більше, ні одного менше, а рівно девятьдесять...

Твій батько дужий був, і став боронити ся, гайдуки розмітував мов снопами. Двох вбив таки кулаком. Заціди́в так здорово по висках, що гайдук йно позїнув.

На нього кинула ся ціла череда, поки не звалили з ніг, а відтак звязали мотузами.

Пан взяв ся за боки та регочеть ся, а двораки за ним.

Стали батька бити. Бють поволи, раз за разом від карку до пят, та числять поволи, мов через зуби цідять. А він, мученик, ні пари з уст.

Затиснув зуби і мовчить, наче неживий, навіть не здрігне.

Тоді прибігла твоя мама. Вона стала голосити, припала панови до ніг, та просить, благає. Щоб з каменя серце, тоб зворушило ся від того плачу. А пан лише регочеть ся по свойому, тай каже до двораків:

— А ви, гільтаї, чому крили переді мною, що у мойому селї така гарна молодиця? Зараз її взяти до покоїв, та гарненько передягнути, вбрати, мов кралю...

Тоді мама встала миттю з землї.

— Не діждеш, собачий сину, мого сорому — крикнула не своїм голосом небога, — та заки отямились, вона з цілої сили заціди́ла пана кулаком межи очи, а далї хватила кігтями за лице, а другою рукою за горло.

На силу служба відорвала. Пан стояв з закервавленою пикою, наляканий. Спершу не міг слова промовити, а далї як зарегочеть ся:

— Ха, ха, ха! Обох убити киями на смерть, а коли у тих харцизів щенята є, то і тих потопити в ставу. Не можу в моїй маєтности терпіти ні вовків, ні вовчинят...

Приказ панський був зараз виконаний. Поклали небогу на землю і бють киями вже без розбору — куди попало. Я вже не ждав далї. Зробила ся метушня, а я поза гайдуків тай за браму. Уже не поможу, гадаю собі, а тебе вратую...

Як я тебе спрятав і вернув до дому, то вже й вечер настав. Я пішов вже смерком на замок. Служба мов біля мерця. Ходять один поза другого, мов сновиди, та йно перешіпту-

ють ся. Кажуть, що пан лежить хорий, — рану вилизує. Та мені се байдуже, я за своїми шукаю. Твоїх батьків до рова викинули. Йду там, надибав першу маму. Вона нежива. Батько доходив, бо ще дихав. — Пан заказав під карою смерти хоронити їх. Їх хрещене тіло мали поїсти пси. Я приповз до лиця батька.

Хто се? — питає.

— Се я, Прокіп, шепчу йому в ухо.

— Чи Карпика справді втопили?

— Ні, кажу, я його вивіз в безпечне місце.

— Спасибіг тобі, брате, простогнав. — Дай води, страх хочеть ся пити.

Пішов я плачучи за водою. Набрав в шапку, та заки вернув ся, страдалець був вже перед Богом.

Узяв я його на плечі й поніс у ліс. Відтак вернув я і маму відніс теж. Опісля приніс я заступ та почав копати могилу, щоб християнського тіла звірі не рвали.

Ніч була темна. Ніхто мені не перебивав. Я викопав глибоку яму на потемки, поклав трупів побіч себе, перехрестив, молитву відмовив і засипав землею. Все сіріло на світі, як я скінчив свою роботу і прикрив могилу травою та сухим листєм...

З тяжким, закрівавленим серцем слухав Карпо сього оповіданя. З очий котили ся сльози горохом. Тепер встав з своєї лежанки, пристав до старого, став його цілувати по руках, відтак пригорнув свою буйну голову до його грудий і заплакав в голос. —

— Успокій ся, мій сину, каже старий. Їх мука давно уже скінчила ся, вони тепер щасливі у Бога. Жили тут по божому, любили ся, то там певну нагороду дістали. Через свою мученичу смерть вони свої гріхи спокутували.

— Хибаж можна не плакать, слухаючи такого? Таж се ніхто другий, як мої рідненькі батько, матір.

— Чи ти лише того сюди приїхав із Січи, щоб про се довідати ся?

Не тільки того я приїхав. Я приїхав, щоби їх смерть помстити.

— Ти з лопатою на сонце йдеш. Вас лише двох, а в селї помочи ти не знайдеш...

— Менї помочи чужої не треба. Не так я пімщу ся, як би ти гадав. Моя пімста буде.... діявльська, гарна...

— З вогнем ти іграєш ся, козаче, гляди краще, щоб тебе в селї не було, поки на день виберетъ ся.

...Рано вже в замку знати-муть, що в селї є Запорожцї, а тодї вас піймають, позрубують буйні голови, а мене киями убють до смерти, що я вас не видав зараз.

— Не журись, ми зараз звідсїля поїдемо, а тепер розкажи менї далї, що пан робив з того часу, та що він тепер робить...

— Як пан вилизав ся з рани, ще лютїйший став, та вже не довіряв людям і нікого не припускав до себе з близька.

Людий мучив як перше, а перед пятнайцяти роками він оженив ся.

— А дїти у нього є?

— Довго не було, аж згодом. Тепер є у них пятилїтний синок, Стась. Панї дуже добра людина, за народом обстає. Та пан її мучить, знущає ся , кажуть, що її побиває. Вона бідна. Та вона на те не зважає, а обороняє бідних людий, як може. Коли пана нема дома, вона по селу ходить, вступає до наших хаток, людий спомагає, чим може.Та все плаче, небога, та людий просить, щоб її дитини не проклинали люди. А вони її всї страх люблять, ангелом зовуть. То справдї ангел.

— Вона Ляшка?

— Либонь, що так. Вона нераз каже, що збирала ся втїкати до своїх, та її бідного народа жаль.

Ми її віримо, бо вона не може говорити неправди.

— Вставай, Максиме, каже Карпо до свого товариша, — нам пора.

— Кудиж ви, сини мої?

— Опісля знати-меш. Тепер лише благослови на святе дїло, батьку, хоч нерідний, та щирий...

— Що ти, Карпе, загадуєш у двійку? питає наляканий Прокіп.

— Опісля почуєш. Коли би нам не повелось, то і об тім знати меш. Тодї помолись Богу за наші грішні душі.

— Та ти хоч пані не чіпай, чуєш? Вона свята.

— Ні, я її пальцем не рушу, коли вона справді у тебе така свята. У тебе друге діло на думці.

Старий перехрестив їх і вони вийшли. Вивели коней і поїхали в ліс. Ще стояла глуха ніч. Максим Веретенко зачинив за ними ворота.

Заїхали в найбільшу гущавину. Як йно стало на світ заносити ся, Карпо подав ся на край ліса, полишаючи товариша з кіньми. Він хотів розглянути околицю, та звідси з поза комишів, що росли з сього боку в ставі, нічого не видно. Карпо виліз на високого дуба і звідси побачив цілу околицю. Зараз при лісї зачинав ся великий став і простягав ся аж до замкового муру. На мурі стояли високі башти з гарматами в вікнах. За муром пишав ся гарний замок вкритий мідяною бляхою та черепом.

При замку була одна висока вежа з годинником. З відси певно було видно цілу околицю. Біля замку з одного боку росли за муром високі дерева. Їх грубі гилї перехилились аж через мур. Став притикав до замкового муру лише з одного боку. Далї окружали замок широкі рови, в яких блищала вода. Вода в ставі була спокійна, рівна мов зеркало.

Карпо придивив ся усьому добре, заки зліз з дерева, і пішов до коний. Та як же він счудував ся, коли не застав тут Максима, а конї стояли з позавязуваними мордами.

— Що се за причина, подумав Карпо занепокоєний. Хибаж його вислїдили, та піймали? Та Максим не дав би себе взяти так мов барана. У нього пістолї і шабля не аби яка. А чомуж би і коний не забрати? Хиба що засїли на мене. Ну, пождемо, побачимо. Карпо порозвязував конї, і вони стали зараз обгризати галузки та скубати траву. Карпо приляг на свитї і закурив люльку.

Ждав так до полудня і вже справдї неспокійний був за свого побратима. Аж від разу почув шелест меж корчами. Він підвів ся з землї, добув пістоль і натягнув молоток.

— Чейже тобі не прийшла охота стріляти до побратима — заговорив Максим, ще заки показав ся.

Карпо дуже зрадів.

— А ти куди блукав?

— Дороги шукав. Коли прийдеть ся втікати, так щоби знав, в котрий бік.

— В лісї не здибав нікого?

— Лише одного медведя, а більш нікого.

— А звідки ти знав, що нам втікати прийдесь?

— Хибаж се штука відгадати? Від чогож я козак? Чейже не гадаєш брати замок приступом у двох. Ти щось иншого задумав, тай не питаю тебе. Коли буде треба, то сам скажеш...

Тепер полягали оба на землю, а Карпо почав оповідати про свій замисл...

III.

Пан Овруцький почував себе у своїм замку цілком безпечним. Він знав добре чого від своїх хлопів сподївати ся, і тому держав себе обережно. Замок був околений водою і глибоким ровом. Сюди вели лишень дві брами напротив себе на замкове подвіря. Одна брама була забита; заходили лише одною зелїзною, що вела під високу башту, на якій стояли гармати. На баштах сторожило наємне німецьке військо. У замку заведений був військовий порядок. Військом командував Німець — офіцир, якого звали ротмістром. Йому платив пан добре і тому він йому вірно служив.

Вже два рази намагали гайдамаки здобувати замок, та ні разу їм не повелось. Хиба своїми трупами замкові рови загатили.

Від послїднього гайдамацького набігу пан Овруцький став ще обережнїйший. Він знав, що гайдамаки йому не вибачуть того, та що їх в околиці повно. Тому він, боячись о себе, не виходив з замку нікуди. Він й до сусїдів панів бояв ся навідуватись і перебував, коли не в просторих замкових покоях, то замковім огородї. Тут йому не ставало хиба птичого молока. Усе мав, чого душа забажала.

Покої були гарненько і богато прибрані. У городї всїлякі цвіти, дерева, були й такі непривичні до нашого сонця, що їх треба було під зиму вкривати соломою. На замку жило богато веселих дворахів, приїздили гостї і перебували тут цїлими тижнями або й довше. До того держав пан ще італій-

ських музикантів та співаків. По цілих днях та ночах лише гульня, музика, співи театри... І ту всю громаду дармоїдів треба було заплатити, нагодувати та напоїти, і на все те мусів достарчати засобів поневолений український хлоп своєю працею, крівавим потом.

З того, що пан Овруцький заєдно перебував у замку і нікуди не виїздив, він розлінивів ся дуже і потовстів. Тілько було в нього руху, що яких дві години перед обідом проходжував ся по замковім огороді і то все в одну пору.
Пан Овруцький любив жирно їсти та добре випити. Особливо при вечері не проступив ніякої страви. Його кухар Француз вигадував що раз нові страви, а пан нічого не жалував, щоби лише було що добре і богато їсти. — Такий тоді у панів звичай був. Столи мусіли вгинати ся від срібної та золотої посуди та такого множества печеного і вареного, що булоб ним у двайцятеро тільки людий обділити, та ще би стало. Народ завмирав з голоду при тяжкій праці, а пани їли аж животи тріщали. Решту їла служба, останки доїдали панські собаки, тай ще лишало ся. У панів називала ся добра гостина тоді, як всі понаїдали ся до несхочу, тай ще половина лишила ся. Хто-б давав гостям тільки лише, що треба, такого прозвали би скупягою, і всі би його виминали.

Пан Овруцький наївши ся при вечері до сита, випивши вина, як усі товстяки при вечері, засипляв при столі Тоді приходили два лакеї, брали його попід руки і вели в спальню. Тут його розбирали і клали в пухову постіль, де він зараз захропів.

Гості тим не бентежились. Вони тепер ще красше забавлялись, бенкетували аж до рана, поки їх пяних не порозносила служба до їх покоїв.

Могли спати доки воля.

За те пан Овруцький, за порадою свого лікаря вставав раньше всіх. Вправні лакеї мили його, мов кабана, натирали, одягали в шовкову одежу і пан виходив зі спальні поперед усього до замкової каплиці, де ксьондз читав »мшу«.

Вже то пани побожні були. Молили ся або казали другим за себе молити ся, та ся молитва не перепиняла їм зараз знущати ся над своїми хлопами. У тім не бачили нічого зло-

го, бо-ж хлопа не вважали чоловіком, лише хамом, котрого Бог на те й сотворив, щоб працював на панів, вибранків божих, за яких себе вважали пани.

По »мши« їв пан снїданє з жінкою і синком, а відтак виходили всї у замковий огород проходжувати ся. Туди жадних гостий не пускали. Пан хотїв тут бути сам. За ним йшов один лакей, а малого Стася проводжала вчителька Францужанка.

Так було воно і того дня, коли Карпо з Максимом загадали виконати своє дїло.

Як йно стало на світ заводити ся, Карпо роздяг ся до сорочки, здїймив чоботи, підперезав ся довгим мотузом, та заткнув за пояс гострого ножа. Він підкрав ся під замок, переплив рів і скрив ся під муром в корчах. Відтак закинув мотуза за звисаючу гиляку і мов кіт видрапав ся на мур. З тим мотузом пішов він дальше муром, криючись поміж галузи дерев, поки не опинив ся над самим ставом.

Тут ріс на мурі корч рябини. Карпо понавязував на мотузї ґузів, привязав один конець до корча рябини, і по нїм наче по драбинї спустив ся в низ до огороду. Тут були під муром корчі і він скрив ся.

Не довго тут пересидїв, як прийшло кількоро людий з мітлами замітати стежки в городї. Карпо слухав їх розмову.

— Сьогодня мабуть даремно трудимось, говорив один, — панство не вийдуть.

— Чому?

— Панї щось нездужає, а товстякови самому не хочеть ся рушатись, — розлїнивів ся мов кабан...

Скажи ще раз так, най почує огородник, а тодї дістане ся тобі на горіхи...

— Добре кажеш, — от так вихопилось...

— Сьогодня пани на польованє вибирають ся...

— Вибирали ся, та не виберуть ся, налякались...

— Чого хиба?

— Вжеж не вовка, а гайдамаків. Каштелянови донесли, що в село приїздили якісь два козаки, Запорожцї либонь...

Егеж! ну і що?

— То бо найбільше їх лякає, що нїхто не знає, анї звід-

кіля, анї по що приїздили, анї куди дїлись. З рана перешукали гайдуки цїле село, кождіську хату, клуню, за кінським гноєм шукали і нїчого не знайшли... Тодї каштелян велїв того дворака виправити, аби панів не лякав даремне, а панів вспокоїв... Але в страха великі очи і вони таки боять ся.

— А як ти гадаєш: були козаки, чи не були?

— Були, каже шепотом, виїхали з лїса, вїхали в село, а опісля мов під землю запали.

— Коби Господь милосерний прислав їх, може би панів трохи приборкали, та нам би троха лекше жило ся...

— Мовчи! Житя тобі не миле? За таку зухвалу мову можеш повиснути.

— Правда! Спасибіг за осторогу. З болю то і язик не може мовчати, а все щось бовгне...

— То його прикуси... Каштелян мабуть таки звелить перешукати лїс...

— З козаками? Їх лише двох було. То либонь лише проїзд.

Головна сила десь недалеко має бути, бо двох чейже на таке зухвальство не зважили би ся. Таж то цїла Україна знає, що в Красноставцях козацького духу не сміє бути...

— Знаєш ти що? — Я завтра втїкаю в світ за очи, вже не видержу... Впрочім чого менї тут оставати? В мене нема нїкого...

Я круглий сирота...

— Ти дурний, Дмитре, колиб менї так, я би давно втїк, а жаль менї батька, я втечу, а його на смерть вбють.

Дальшу розмову перебив огородник. Вони оба стали пильно замітати. Другі люди пішли далї. Огородник став їх лаяти чого дармують.

— Та сьогоднї і так не прийдуть сюди ясновельможні, бо, казали, що панї не здужає.

— Який ти мудрий, каже огородник, а я сам бачив, як всї йшли в замкову каплицю.

Карпо аж зрадів, почувши таке. Колиб панство сьогодня не прийшли, треба би тут сидїти до завтра, а ще чого лїпшого могли би його товариша в лїсї винюхати, а тодї всьо пропало.

Тепер біля Карпа стало тихо. Робітники пішли далї. Довгенько сидів Карпо не рушаючи ся, поки не почув гамір від замку. Він розхилив легенько корч і дивив ся на стежку, вислану білим пісхом. Стежка була проста і тяглась аж до замку. Туди йшли ясновельможні панство. Попередом біг маленький білий, кучерявий песик, нетутешньої породи. Карпо аж зубами заскреготів з лютости і закляв. Собачка певно його зрадить і перепинить йому докопати те, що замислив. Песик побіг геть наперед. Далї йшла якась худа панї, ведучи за руку малого хлопчика. Він був малий білий, дрібний, мов перце. Хлопець щебетав щось до своєї товаришки чого Карпо не міг розуміти. Подалї за ними ступали самі ясновельможні. Панї висока і струнка, а він мов кабан. Череватий, мов бочка. Живіт підперезаний богатим поясом теленасть ся за кождим шагом то в одну то в другу сторону. Видно було, що тяжко йому було ходити: ледво перевалював ся черевач з одної сторони на другу.

Карпо не мав часу їм приглядати ся, бо цїлу його увагу займала собачка. Вона прибігла в те місце зкоком, несучи високо то одну то другу задню лабку і відразу занюхала Карпа. Вона стала приглядати ся уважно Карпови, і раз залаяла. Карпо сидів мов скаменїлий, та пильно дививсь на неї. Песик приступив близше, осмілив ся, і став Карпа обнюхувати. Карпо блискавкою хопив його за мордочку, здавів так, що й не пікнула, і відрубав одним замахом ножа голову.

Песик не видав з себе нї одного стону. Се діяло ся в густих корчах, і нїхто не міг його видїти. Карпо спрятав песика позасебе і сидів дальше, поки не надійшов сюди хлопчик з товаришкою... Мов кіт на молодого воробця кинув ся Карпо на йдучу пару і хопив хлопця під паху. Вчителька так налякалась, що заніміла зівсїм, хлопець зверещав мов не своїм голосом. Тодї то і ясновельможні побачили що дїєть ся. Карпо скочив до муру і видрапав ся по мотузї на гору. Тепер закричала і вчителька і побігла против ясновельможних ломлючи руки. Та вони й самі бачили що стало ся. Панї стала бігти що сила, випереджаючи черевача, що телепав своїм животом на всї боки. Тепер опять побачили Карпа. Він бо-

сий стояв на мурі, держачи в лївій руцї вючого ся хлопця, а в правій окровавлений собачою кровю ніж.

Не пізнаєш мене пане Овруцький? гукав в низ, а очи в нього вогнем блищали. Я Карпо Кожушенко, твій підданий, а тепер вольний запорожський козак.

Я син того Петра Кожуха, якого ти велїв киями до смерти вбити. Я син тої Кожушихи, що тобі пику розцарапила тай теж під киями згинула.

Я прийшов з тобою розплатити ся за тих мучеників... Правда, пане, що я добре справив ся? Коли тобі собачки жаль, то вона там під муром без голови, а впрочім цїла. А твого синка таки не віддам.

— Гей служба! верещав черевач... ловіть харциза, нагороду велику дам!...

— Надбіг на той крик огородник з помічниками, а локай побіг до замку людий прикликати.

— Не роби дурниць, пане, каже Карпо... я не шляхтич, дїтий вбивати не буду... А колиб ти наважив ся мене піймати і його менї з рук видерти, то кленусь Богом, що живих нас не дістанеш.... Та менї нїколи довго балакать. З тобою, пане ми ще побачимось. А по тім слові бувайте здорові!

Карпо обернув ся і шубовстьнув з високого муру в воду держачи хлопця в руках...

Панї обомлїла. Пан дер собі волося з голови в розпуцї.

В замку настала страшна метушня. Нїхто добре не знав що стало ся. Чути було лише вривані слова, що Стася гайдамаки вкрали...

Паню занесли обомлїлу до замку, куди згодом і пан прийшов. Гостї кинулись до зброї. Каштелян казав сїдлати конї і ладив ся пустити погоню за злодіями.

Та ще заки зібрали ся і виїхали з замкової брами, панї отямилась, вибігла на подвірє замкове і стала їх спиняти. Вона, небога, толкувала усїм, що колиб харцизів і зловили, то се повна смерть для її дитини, бо вони її живої не пустять.

Пан спершу перечив ся. хотїв сам їхати з жовнїрами.

Він волїв бачити одинака мертвим, чим між гайдамацтвом, яке буде над його дитиною знущати ся. Тодї один з гостий пояснив, що козаки з малими дїтьми дуже нїжно пово-

дять ся. Коли дитина жива буде, то згодом можна її буде відшукати, а так через погоню нічого не вдієть ся, бо козаки живої дитини не віддадуть. Можна навіть окликати добру нагороду, окуп. Так радив один бувалий шляхтич, і се помогло, бо погоні більше не посилали.

Розумієть ся, що по тій страшній пригоді про забаву ніхто не гадав, і гості роз'їздили ся, оставляючи Овруцьких в тяжкім смутку.

IV.

Пан Овруцький розіслав зараз гонців по цілій Вкраїні, що хто би привів йому його синка цілого і здорового, то пан заплатить за нього тільки дукатів, скільки він заважить.

Від тепер на замку в Красноставцях все перемінило ся. Панство не приймали гостий. На замку залягла тишина. Відправили військо, музикантів і співаків.

Служби остало ще тільки, щоб в пригоді можна оборонити ся та обслужити гармати. Пан Овруцький примарнів, не брала ся його ні їда, ні сон, ні забава.

По цілих днях ходив засумований, мов хмара по пустих покоях, по огороді, де любив в добру погоду пересиджувати на самоті, особливо в тім місци, де счинило ся нещастє. Говорив мало, до нічого не мішав ся. До себе нікого не пропускав. Часами брала його страшенна лють. Тоді реготав ся, бив кулаками в стіл, або в стіну і проклинав гайдамаків. В таку хвилю небезпечно було до нього зближати ся.

Від тої переміни Красноставчанам стало троха лекше жити. Не було на замку тілько дармоїдів, то і видаток був менший.

Знову-ж пані Овруцька замешкала в одній кімнаті замкової вежі і звідси дивилась кріз вікно цілими днями на околицю виглядаючи чи не верне її дитина. Тут її приносили їсти, бо сходити в низ вона не хотіла. Вона сидить було цілими днями в вікні та заєдно молить ся. Се нещастє вважала вона за кару, допуст божий за ті злочини, які поповнив її муж на біднім народі. Вона їх бачила, вона їх осуджувала, та не мала сили їх спинити. Тому-то благала вона своїх мужиків щоб не проклинали її дитини. Своє нещастє приймала з

покорою, молячись Богу за здоровлє своєї дитини, та о щасливий її поворот.

Обіцяна паном Овруцьким нагорода не остала без наслідків. Згодом стали на замку зголошувати ся з малими хлопцями ріжні люди. Приходили Жиди, Цигани, баби, приводячи з собою малих хлощів. —

Тоді пані з бючим серцем збігала в низ. Пан виходив із своїх покоїв, та їх надії показували ся даремними. Вкінци панови надоїли такі ошуканства і він звелів одного Жида за брамою повісити.

Одного разу устроїли пани нагінку за гайдамаками, розбили якусь малу ватагу і піймали кількох. Пан Овруцький дізнавшись про те, запросив до себе панів, угостив їх гарно, і випросив собі пійманих гайдамаків, яких казав замкнути до льоху. Пан Овруцький від разу змінив ся. Став веселий, говіркий, наче-б з мертвих встав.

Коли йно гості розїхались, він вийшов на подвірє і приказав вивести вязнів. Страх, як вони виглядали: помучені, зголоднілі, окрівавлені, ледви на ногах стояли. Побачивши таких, пан Овруцький зареготав ся страшно, аж усім кров в жилах застигла. Приступив до них і став любенько, солодко розпитувати їх, звідкіля вони і чиї. В бідних людий вступила надія. Ось трафив ся добрий пан, що їх випросив від лютих панів, а тепер на волю пустить...

Вони йому усе розповіли по щирости, та стали дякувати, та благословити...

— Я вже, мої любенькі, та коханї, — ха-ха-ха, придумав для вас долю, хіхіхі, що менї ще не так дякувати мете — заручаю вам, що будете з мене вдоволені — тай знов регочеть ся...

— Кржиштоф! сюди! кликнув пан і перед ним з'явив ся дворак, справував колись-то на замку ремесло ката...

— Сьогодня видерти їм по три паси з плечий — ха-ха-ха, а на завтра я опять розпоряджу...

Гайдамаки остороніли. Такого кінця вони не сподївали ся.

В тій хвили кинули ся на них помічники ката, поздира-

ли з них латані сорочки, поприв'язували до стовпів і стали дерти живу шкуру. Роздав ся страшенний крик.

А пан собі стоїть, узяв ся під боки і регочеть ся.

Тоді стало ся щось неожиданого. Пані Овруцька дивила ся з вікна і бачила усю ту роботу, не знаючи з разу до чого воно йде. Та як побачила зненавидженого Кржиштофа коло роботи, вона не втерпіла. Збігла в низ і припала коло чоловіка.

— Ти нелюде! звірюко! мало тобі кари божої? Хочеш конче стягнути гнів божий на голову нашої дитини? Я приказую, перестань і вели тих нещасливців випустити на волю...

Вона виглядала страшно. Стояла тут второплена, з розпущеним волосєм. Очі вогнем сіяли. Двораки не пізнали тепер сеї покірної плачучої пані.

Навіть кат заперестав свою роботу ждучи, що буде дальше.

Пав Овруцький йно зареготав ся та викривив лице мов сатана. Він прискочив до жінки і штовхнув її з цілої сили кулаком в груди.

— Ти гайдамацька душе, ти бестиє! мені приказуватимеш?

—Пані Овруцька впала горілиць на землю. Служба почала її підносити. Вона лише два рази дихнула і нежива стала. Служба охнула.

А пан Овруцький відвернув ся до ката і опять зареготав ся.

— Ти, небоже, батогів хочеш, чого став?

І знов зачала ся крівава робота серед стогону, крику і проклонів.

Паню занесли до покоїв і там її нарядили. Замковий капелян став правити молебні, а пан бавив ся гайдамаками.

Що дня вигадував нові муки. Що дня виводив їх на подвіря. Їм відрубали руки й ноги, пекли горячим желїзом. Дехто не видержав, але було таких двох, що в сам день похорону звелїв їм пан відкручувати голови.

За жінкою він ні раз не жалував і ніхто при нім не смів за доброю панею плакати.

По похороні зажив пан опять добрим житєм. Поспрошував гостий, завів військо, музику, як було колись.
Людям здавало ся, що та прорва часу, то був лишень якийсь невияснений сон. І панови здавало ся, що він через цілий той час переспав бездільно, а тепер начав нове, пожиточне житя.

Він лучив ся з сусідніми панами і устроював нагінки за гайдамаками. В такім поході перебував нераз кілька тижнів. В якому селї приловили Запорожців або гайдамаків, ціле село нищили, палили, людий мордували, не розбираючи, старий чи молодий. Пан Овруцький поводив ся так, як пес, котрого довго держали на ланцюху, а тепер спустили.

Настали страшні часи на Вкраїні. Хто лише міг, кидав усе і втікав в світ за очи. Села пустіли і гинули.

Пани вважали за свою обивательську повинність не противити ся, а то ще й помагали в нищеню своїх сіл, колиб там придибано спільного панського ворога, гайдамаку.

По кождім такім поході вертав до свого замку пан Овруцький з добичею.Привозив кождого разу по кільканайцять повязаних харцизів, щоб відтак забавити ся, потїшити ся їх страшними муками. По такім поході чути було на замку страшні стони людий, а кров козацька потоками плила по козацькому подвірю.
На цілу околицю близшу і дальшу наляг переполох.

Люди бояли ся голосно говорити. пан мав усюди своїх шпіонів. Не дай господи, підслухає хто яке необачне слово, затягнуть невинного чоловіка на замок і убють киями.

Пішла проклята слава про пана Овруцького, якого звали скаженим псом по цілій Вкраїні. Люди посторонні обїздили милями, щоб оминути його селища.

Посторонних людий казав ловити і вішати. Та крівава робота виходила йому на здоровля. Він відмолодїв і був румяний на лици. Був веселий і любив бавити ся.

Від хвилї як йому хопили сина, він нїколи про нього нікому не згадував. Але видно було, що не забув про нього, бо у вільних хвилях заходив в городї замковім на те нещасливе місце, сидів тут довгенько, брав голову між долонї і тяжко думав.

V.

Карпо Кожушенко скочивши з високого муру в глибокий став, зразу пішов під воду. Та зараз виплив на верх. Но жа держав в зубах, хлопця обомлілого держав лівою рукою на своїм карку, а правою рукою плив широкими плесами до друого берега. Коли змучив ся, клав ся горілиць і плив дальше, поки не добрав ся до комишу, що ріс при другім березї від ліса, і став на ноги. Він змучив ся і важко дихав. Вийшовши на берег, застав тут вже Максима, що держав коний на поготові.

Карпо поклав обомлілого хлопця на землю і став скоренько одягати ся. Взув чоботи і натяг жупан, не зважаючи на те, що сорочка була мокра. Припяв збрую і скочив на коня. За той час Максим завинув хлопця в кожух і подав його Карпови.

— Він либонь неживий...

Живісінький. Дихає як треба і серце бєть ся, лише води хлиснув і обомлїв. Коби лише можна денебудь його осушити, бо то панська дитина, до такого не привик.

— За нами буде певно погоня.

— Може. Я їм сказав, скачучи в воду, що нї мене нї його живим не возьмуть.

Тепер погнали чвалом. Максим їхав передом, Карпо за ним. Він часто наглядав ся до дитини.

Хлопець кілька разів розплющив очі і назад їх замкнув.

Від того трясеня на конї він закашляв ся, а відтак жбухнула з нього вода. Хлопець опять розплющив очи і заплакав., та опять попав в помороку.

Козаки гнали мов вихор. На часок лише приставали, щоб коням відпочати. Вже пішло з полудня, а лїсови кінця не було, хоч лїс з високими столїтнїми дубами рідкий був і можна було безпечно проїхати.

— Де ми тепер будемо? питає Карпо, коли пристанули.

— Сього я не знаю. Та ми їдемо на схід сонця. Тут десь буде глибока балка, густо заросла деревом і корчами.

Там сидить старий Запорожець-характерник — його Охримом Неситин звуть, і боять ся його страх.

Він, кажуть, що з нечистою силою знаєть ся і великий знахор.

— Ліпше знати ся з чортякою, ніж з паном Овруцьким наприклад. Мені ні раз не лячно, та коби мерщій до його зимівника добрати ся.

— Ми повинні заїхати там до вечера.

Чи ти коли у тих сторонах бував?

— Ніколи. Об тім я розвідав ся від лісника, що недалеко села живе.

— Ти заходив до нього?.

— Тоді, як ти пішов замок розглядати, я пішов розпитати за дорогою. Щасливо я його найшов не довго блукаючи.

— Може се тойсамий, що мене переховав?

—Куди! того давно поховали, сей молодий ще. Зразу мене налякав ся, хапав за пістоль. Та я заговорив до него: чи ти наш чоловік, чи ти панський пес, що на доброго козака стріляти хочеш? І він освоїв ся тай говорив із мною по людяному. »Тікай, каже, добрий чоловіче, бо як тебе панські двораки зловлять, то голову відрубають«. »Я втічу, кажу, лише ти дорогу покажи, щоб було де захистити ся під злу годину.«

»Тут, каже, ліс рідкий бува, ніде скрити ся, та коли так добре одну днину на схід сонця прямо їхати будеш, то надибаєш безпечну балку, там хоч цілий рік сиди. Хоч воно й не дуже там безпечно«. »Чому?« »Там живе старий характерник Охрім Неситий, — каже, — небезпечно з ним стрінути ся, бо з нечистою силою знаєть ся. Тобі десь так з краю часок пересидіти, щоб кінь відпочав а відтак далі«. »А чи ти його бачив?« питаю. »Бачив раз, каже, та коби не довелось більше. Високий, сивий, вус в аршин, чуб теж... брови, мов мітли — страшний«. »А ваш пан знає про нього?« »Ні. Люди об тім мовчать. Пан звелів би його привести, а хтож би посьмів братись до нього. Він, кажуть, кого хоче, того в камінь оберне, або в скотину якунебудь. Страшна у його сила. Кажуть, що вовки до нього приходять та руки йому лижуть

мов пси... Не раджу тобі з ним сходити ся, на руки йому лїзти«. »Ну, спасибіг тобі за добру раду, чоловіче добрий, здоровий будь! Менї самому з таким чортом стрінути ся ніяково. Либонь не відважу ся в сей бік до схід сонця. Ти, будь ласка, покажи иншу, лїпшу дорогу.«

Тодї сердега став менї розповідати, що по тім боцї лїса, а що по тім, а по всїх селищах пана Овруцького снують ся шпігуни, дуже ласї на прихожих, бо пан за кождого пійманого козака по золотому дає.

— На щож ти йому таке говорив?

— А так. Колиб дізнали ся, що я був у нього, взяли би сердегу на спитки, куди й що, — а він би міг виговорити ся, що я поїхав к' бальцї. А так скаже, що я поїхав на полудне, або на північ, то туди і погоня буде...

А коби Господь допоміг до того характерника добрати ся, тодї ми і безпечні.

— Воно справдї хитро ти обдумав.

— Лїсник мене попращав, та ще й паланицю дав на дорогу. Ось тобі, Карпе, половина...

Козаки були голодні, тому паланицю з'їли в мить.

За той час не злазили з коний. Конї поскубали трави і пігнали дальше.

Вже вечеріло, як побачили перед собою велику гущу дерев і корчів. Не було ніякої доріжки, лише незамітна стежка. Їхали один за другим. В'їздили в глибокий провал. По бокам що раз висше підносили ся стїни, оброслї корчами і високим деревом. А далї проваль розширювала ся і вже могли їхати побіч себе.

— Знаєш що, Карпе, нам би говорити тепер голосно хрещеною мовою, а то чого доброго, так старий хрін сидить де за корчем, та ще кулю пішле на привітання...

— Може лїпше гукати козацьким звичаєм...

— Або заспівати... Вже так давно не співали...

І вони оба заспівали:

Гей хто в лїсї озови ся!
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не жури ся.

Їх сильні голоси відбивали ся відгомоном по берегах балки і їм самим веселійше стало. Хлопець прокинув ся і став розглядати ся по бокам мов у снї.

Максим отворив широко ніздрі, і став у воздусї нюхати.

— В повітрю дим чути... Десь вже недалеко чортів син сидить...

— Яке тобі діло до чортового сина — коли тобі не подобаєть ся, так убірай ся до самого чорта, а його синови дай спокій — гукнув на них з боку з поза скелї якийсь сильний голос.

Козаки поглянули туди. З поза скелї виходив старезний, сивий дїд з рушницею в руцї... Він був в однїй сорочцї, оперезаний мотузком. Сорочка на грудях розпнята, без шапки.

За поясом сторчав довгий ніж.

— Здоров будь, дїду, гукав Карпо, не гнївай ся, будь ласка, не хотїли тебе обидити... От так вихопило ся негарне слово, а ти вибач.

Хто ви до біса будете?

А жеж, Запорожцї. По пірю птицю пізнавай...

— Чого ви тут заблукали?

— Овва! ти бо на правду сердиш ся, тай в гостї не приймаєш. Та бач, нам скрутна година. Хоч, не хоч, а не вступлю ся, хоч палицею бий...

— По тобі і по звичаю виджу, що ви добрі люди. Я вже давно знаю, що ви в балку мою заїхали Та колиб ви були не заспівали козацької піснї, то вже би й не жили Я дуже бережусь від непроханих гостий... Ну, тепер здорові будьте, панове товариство, просимо гостий у хату.

Старий зійшов в низ, наблизив ся і руку їм подав.

Козаки позлазили з коний.

— Добичу везете? питає Охрим, показуючи на хлопця.

— Вовченя піймали, та треба уговкати. Деж твій зимівник, дїду?

— Ходїть, то й покажу.

Охрим пішов передом. Тут дно балки розширювало ся.

Стояли тут грядки з яриною, овочеві дерева, пасіка. Тепер вдарила з за гори луна і місяць показав ся. Стало ясно і все було видно. Старий завернув в бік, відчинив малі плетені ворота і впустив туди козаків. Та в тій хвилї вискочили два великі, мов вовки, пси. Стали біля діда ласити ся, а відтак об нюхали козаків і теж помахали хвостами.

— Бачу, що ви добрі, свої люди, коли мої пси на вас не гавкають... То мудра твар, зараз занюхає козацьку душу. Колиб так сюди попав пан або жид, або татарин, так на шматки пірвалиб.

Наблизили ся до хати. Та то не була хата, а велика камінна печера, до якої Охрим приставив двері і в серединї обхарим. Тепер увійшли за старим в середину і він засвітив каганець.

Карпо розглядав ся. Була се простора, висока печера з рівним глиняним помостом. З одного боку в стїнї видовбана піч, в якій догаряв вогонь. Від того блимало світло по стїнах, малюючи невиразні чудовижні взори, які то повставали то никнули, пересувались з місця на місце.

Дим з тої печери виходив якоюсь щілиною на двір. Напротив входових дверий стояла якась щілина, заткана дошками. Були се двері до льоху. Карпо не міг при світлї гаразд розглянути ся від разу. Він держав на руках хлопця і не знав де його діти.

— Будь ласка, діду, чи нема в тебе дещо з'їсти, бо ми страх голодні і для дитини би дечого.

— Зараз зварю козячого молока, а для вас зараз вечеря буде. — Старий пішов з каганцем поза піч до якихсь дверий. Там була невеличка печера з лежанкою, вкритою кожухами. Він прикликав сюди Карпа.

— Ось тат поклади дитину та зроби біля нього, що треба. Карпо поклав хлопця на лежанку і розвинув з кожуха. Хлопець був мокрий. Він вже прокинув ся, та дививсь на усе з острахом, не розуміючи, що з ним робить ся.

Карпо став ніжно роздягати його до гола з мокрої одежі.

— Я тобі зараз, Остапку, одежу пересушу при огнї. По-

ки що ти пождеш так, а колиб тобі зимно було, то накрийсь кожухом.

— Я хочу до мого покою.

— Тут нема, дитинко, твого покою, пожди до завтра...

— А коли я хочу! Занеси мене зараз до мами.

— І мами тут нема, а тепер і ніч і далеко їхати.

— Зараз до мами мене занеси, злив ся хлопець, а то я мамі поскаржу ся і батькови, а тато прикаже тебе вибити.

Хлопцеви здало ся, що то хтось зі слуг коло його порається.

Карпо передав мокру сдежу Максимови, щоб її просушив при вогни.

За той час приніс старий Охрим кухоль теплого козячого молока.

Хлопець взяв кухоль в руки і став жадно пити молоко.

— Добре було молоко? питає старий.

— Не добре, воно смерділо. Завтра менї такого не давай.

— У мене, дитино, иншого нема...

— То завези мене зараз до мами...

— Тепер не можна, ніч, у лїсї вовки бувають. Могли би тебе з'їсти.

— Пожди, я пожалуюсь батькови, то тебе на палю прикаже надїти, або повісити, на що ти мене брав, ти хаме!

— А ти вже бачив, як хамів вішають, або на паль наби вають?

— Бачив. Мама мене не хотїла пустити, а тато таки узяв і казав дивити ся, хоч мама плакала...

— Ну, синку, з тебе люди будуть, та поки ти нас повісити звелиш, то ще трохи почекаємо, а ти проспи ся.

Хлопець почав плакати. Його одягли в просушену одежину і поклали спати. Він довго ще хлипав, поки не заснув, утомлений.

Старий узяв каганець і війшов до першої печери. Він поставив на столї борщу з рибою, паланицю, меду...

По вечері вийшли на двір. Ніч була прегарна. На блакитному небі світив великий місяць. Усюди було тихо, лише соловейко в садку аж заходив ся, так виспівував. В во-

здусї пахло від розцвилої садовини, що мов снїгом вкрила ся білим цвітом. Дерева кидали дивовижні тїни на мураву.

Чарівна українська ніч.

Старий виніс кілька кожухів і розіслав на земли під розкішною черешнею.

— А то з нас козаки! скрикнув Карпо, а деж наші конї?

— Не журись кіньми, їм добре і беспечно. Он там пасуть ся на леваді поприпинані.

— А не буває тут часом вовк?

— Буває і вовк, та в мене слівні собаки. здалека його занюхають та розірвуть на куски. Сїдайте ось тут, коли не голодні, та розкажіть менї звідкіля ви і куди їдете?

Карпо став розказувати старому про всьо, що ми вже знаємо...

Дїд Охрим вислухав все, покурюючи люльку, та каже:

— На пана Овруцького треба би нашого Кривоноса. Той нїколи з порожними руками не відходив. Ех! набрали ми тих всїляких замків панських, набрали, а що панів та Жидів налущили, то й не перелїчиш.

— Хиба ти, дїду, Кривоноса знав?

— Чи знав? я з ним у ві всїх походах був, тай його славну месть бачив ось тими очима, що на тебе дивлю ся.

А хиба ти такий старий?

— А як ти гадаєш?

— Шістьдесять либонь...

— Додай ще двайцять, то якраз буде мій вік...

— Вісїмдесять лїт? — закликав здивовано Максим...

— Так, так, синку. Як покійний Хмель втїк на Запороже, то я вже козаком на Сїчи був. От так як би я його тепер бачив, як стоїть на сїчовім майданї перед цїлим товаристом і плаче, жалуєть ся: »Я, каже, старий козак запорожської Сїчи, поможіть, братїки«....

Пішло козацтво за ним, пішов і я. Запорожцїв начеб вогнем підпалив. Було завзятє. Жовті Води... Корсунь.... гей, гей, Боже святий! Гомонїла слава козацька. Ляшків-панків, Жидову та єзуїтів гнали мов череду... Потому пішли загони по всїй Українї. Я ходив з Кривоносом. То був козак! Як світ світом, такого не було і не буде. Лицар був. Нїчого не було,

чогоб він злякав ся. А вже на Ляхів страх завзятий був.А Жидів мотлошив, що аж рука омлївала. Козацтво йшло за ним, як нетлї за світлом. Часи, часи давні, де ви поділись? За Хмелем став цілий народ, В кого лише здорові руки та ноги кидав все та біг до батька Хмельницького. Те була сила. Ми могли і без татарської підмоги розмести цілу Польщу. Нераз говорив славний полковник Богун, щоб позбути ся Татарів та самим кінчати. Хмель не зважав на те, хоч знав, що Татарва його вже кілька разів зрадила. Не послухали Богуна. Аж прийшло під Берестечко.

— Ти, діду, був і під Берестечком?

— І там був. Я виратував ся чудом Божим. Три днї болотом йшов, комишами. Не гадав я вийти живим.

— Так славно зачало ся, а що з того? зітхнув Карпо.

— Така воля божа. Допуст за наші гріхи... так, так. Хмельницький славний козак був, розумний ватажок, та він не доріс до того, щоби Вкраїну поставити самостійною... Як би вам сказати? Вилетів на гору орлом, а зліз у низ жабою, бо голова йому закрутилась від такої висоти, а лїзучи в низ, потручав тих, що йому помогли в гору вилетїти...

— Як се?

— Ось як: цілий український народ став за ним одною душею, бо всїм було зле від панів, а найгірше мужикам. Ті мужики невольники стали від разу лицарями, та ще й якими. А Хмельницький заманюючи мужиків до себе, обіцював все, а зараз в Зборівських пунктах забув за чернь, за мужиків, а про самих козаків дбав. А чого не можна було під Зборовом доконати? Я на те все дивив ся. Ми так зімняли Польщу всю в одній жмени, що йно потисни раз рукою. і слїду по них не лишить ся. А тут Хмельницький гукає: згода, згода! та ще бувало завзятців одганяє, короля заступає. Пишуть пункта, та так, начеб мужиків на світї не було, а саме козацтво...

— Говорять, що се стало ся по волї кримського хана. Він загрозив, що коли козаки не вгамують ся, то він Польщі помагати ме.

Начхать було на хана і на цілу орду. У нас таке було завзяте, що з Татарів одна лаба не вийшла би жива. Кажу

вам: Ляшня вже конала під нашими шаблями. Ще пів години, булоб їм усім капут. Кажуть, що Богун аж плакав перед гетьманом, просив, щоб не переставати.

— Чого-ж Богун не доконав сього сам? Йогож були би козаки послухали.

— Богун лицар був. Не хотів заводити в армії розєднаня. Він хоч не згоджував ся з тим, що робив Хмельницький, а остав йому вірним аж до смерти. То щира була душа... Хмельницький відцурав ся черни, простого народа. Народ перестав йому вірити, та від того усього пішло шкереберть... Хмельницький тяжкий гріх взяв на душу, по волї чи по неволї... Слухайте, хлопцї, мого старого розуму, тямте, що без народа, або проти народа нічогісінько не зробить ся. А з народом однодушно можна гори перевалювати. Тямте як гарно йшло Хмельницькому, коли народ йшов за ним, а як пішло йому з Петрового дня, коли народ від нього відскочив... Аж до того прийшло, що народ проклинав його: »бодай тебе, пане Хмельницький, перша куля не минула...«

Давно ти, діду, від козаків пішов і в сій глупі засів?

— Трийцять лїт буде, як тут живу самітно.

— Від тебе не одно би почув, не одного навчив ся...

— Може. Тепер спіть здорові. Ще й завтра день буде, то розкажу дещо. Мене теж сон морочить.

Не треба було сього козакам два рази казати. Вони були здорожені і на силу відганяли сон. Місяць крив ся за ліс. В балцї стемнїло. Соловейко затих. Десь високо в скелї відозвалась сова. Чути було як конї хрупали траву.

VI.

Вже сонце вийшло високо на небі, а козаки ще спали.

Дїд Охрим давно вже зварив для гостий снїданє, обійшов своє господарство, був в пасїцї, коний напоїв, до хлопця навідував ся, а вони спали мов вбиті.

Їм спало ся дуже добре. Під черешнею сонце їх не пекло.

В воздусї було тихо, без вітру, повітря дріжало до сонця. Бжоли бренїли на деревах, збираючи мід. У такому то і

вік проспати можна. Старий воркотів недоволений: нінащо козацтво звело ся, сплюхи, тай годі, — а далї не втерпів, тай гукнув їм над головою:

— Ану, панове товариство, вставайте, пани йдуть.

Карпо з Максимом схопились від разу на ноги.

— Які пани? — питають заспані.

— Егеж! От налякав... та я так жартував лише, аби скорше прокинулись. Чорт панів має, звідкіля їм тут взяти ся, — а поки що вмийте ся, та снїдати ходїть.

Охрим повів їх недалеко своєї оселї. Тут плило зі скали чисте як криштяль жерело і спливало до великого камяного басейну, звідки відпливало малим потічком в долину. Над потічком стояла якась невелича будівля.

Козаки мили ся студеною водою, любуючись її холодом.

— Гарна в тебе вода, дїду...

— Без сего я був би години не всидїв. Та воно нїде правди дїти, такої балки на цїлій Вкраїнї другої нема.

— А се що за будівля така?

— Млиночок поставив.

— І млиночок? дивував ся Карпо...

— Хибаж на базар за борошном піду?

— А зерна звідкіля береш?

— Землю орю, тай збираю, що Бог вродить...

Звідси пішли ід домівцї. По дорозї стрінули в загородї цїле стадо курий.

— Та ти, дїду, справдї хазяїн не аби який.

— Побачиш ще дещо.

Старий виніс їм снїданє під черешню. Варене молоко, мід в мищинї, паланицю, печене мясо.

— Менї би до панятка подивити ся.

— Я дививсь, він ще спить.

— Чи не забогато того спаня?

— Нїчого, хай виспить ся гаразд. Тепер ходїть, покажу вам моє хазяйство.

І повів своїх гостий по леваді. Зараз з лївої сторони, від печери була друга, ще просторнїйша. Тут була стайня на кози, два волики і корову. Тепер не було тут нїчого. Товар пас

ся в окремій загороді. Вхід до тої печери заложений був корчами так, що не видно було нічого. Трохи понизше стояв гарний садок. Кожде дерево пишаєть ся до сонця облїплене цвітом. В садку стоять рядком улиї. На деревах бренять бжоли. З другого боку йдуть огорожі на товар. Вони пересувають ся з місця на місце, поки не випасуть трави. На самій серединї балки грядки з усякою яриною. Капуста, бураки, морква, а кавуни так і вилискують ся до сонця. А ще дальше загони пшеницї, ячменю, гречки та проса...

Козаки не можуть вийти з дива...

— Ти тут сам, діду??

— Тепер не сам, гостий маю.

За ними ступали крок за кроком два великі пси.

— І ти, діду, не боїш ся сам?

— Хибаж я сам? Ось бачиш, мої товариші, мої вірні слуги, каже, показуючи на пси. Ану, колиб мене хто рушив.

За той час хлопчина прокинув ся і вийшов аж на двір. Він стояв перед печерою і протирав заспані очи. Сонце його разило.

— Остапику, гей гукнув Карпо, — ходи сюди, сину...

— Я хочу до замку.

— Хибаж тобі зле тут? питає дїд. Ходи зі мною ось тобі покажу. Він взяв хлопця за руку і вів до товару.

Тут було маленьке, біле, мов снїг кізлятко.

— Що се таке? питає хлопець цікаво.

— Кізлятко. Я тобі його подарую, візьми собі...

Хлопець дуже зрадів. Узяв кізлятко на руки і поніс. Воно забекало. Прийшла стара коза, понюхала і стала опять скубати траву.

— Тобі певно їсти хочеть ся?

— Хочеть ся.

— Ну, ходи і кізлятко собі візьми, воно вже твоє. Хлопець таскав кізлятко аж засапав ся. Старий виніс йому молока і кусок паланицї. Хлопець так був занятий кізлятком, що і на їду не дуже то зважав. А далї наставив кухоль кізлятю. Воно встромило свій писочок до кухля і стало пити молоко.

Се страх хлопцеви подобало ся. Він став тїшити ся, сміяти ся.

Козаки дивились на се і всміхались теж.

— Дай кухоль, я тобі ще принесу, а то голодний будеш.

Старий приніс ще молока. Хлопець випив трохи, а решту дав кізлятю. Тепер воно бігло за ним мов песик, а хлопець радів. — Повів його відтак до млинка і пустив на нього воду. І се хлопцю дуже подобало ся.

— Гарне се? питає дїд.

— Дуже гарне, я такого ще не бачив...

— Коли будеш чемний, то будемо оба молоти борошно.

— Яке борошно?

— А таке, що з нього паланиці печуть, бублики.

Тепер хлопець не відривав ся від дїда...

— Як тебе, дїду, звати? питає.

— Зови мене, синку, дїдом Охримом...

— А ти мене зви паном Станїславом Овруцьким.

— Фе! так погано. Я тебе таки звати буду Остапом, се красше. Ти, бачиш, ще не пан, бо пани великі, а ти малий. Підростеш, тодї друге дїло... Тепер ходи до пасїки.

Усе те було для такого панятка невидальщина. Хлопець був дуже цїкавий. Тут бачив усе нове, всьо його цїкавило.

А старий Охрим, мов печалива нянька говорив з ним, пояснював. До полудня геть заприязнили ся з собою. І мами не згадував.

Тимчасом козаки пішли до печери. Вона була простора і на причуд ясна. Через вікно, видовбане в передній стїнї блїтали сюди цїлі снопи соняшних промінїв. На лївій стїнї висїла богата турецька і польська збруя, довгі рушницї, вибивані золотом, дорогі пістолї, шаблї, атаґани. Усе те зложене в порядку, завішене на жердках, прибитих до стїни. Уся стїна вкрита турецькими килимами. В однїй великій щілинї, в тій стїнї висїла турецька одежа. Аксамітні контушї, шовкові жупани, пояси, чоботи сапянцї. А над збруєю стояла довга полиця, заставлена золотою та срібною посудиною. Срібні михайлики, тарілки, збанки на мід...

Наші козаки оглядали все цікаво та дивувались таким богацтвам в тій печері.

Заглянули і до спальні старого. Не було тут нічого незвичайного. Проста лежанка з дощок, вкрита кожухами; над тим висіла рушниця, проста, з витертим ложем, порохівниця, мішок з кулями, довгий гострий ніж та два пістолї і ікона Богородиці в золочених рамах.

Козаки перехрестили ся, а далї поглянули на себе і відразу подумали собі: »говорять, що старий з чортом руку держить, а у його ікона християнська«.

Старий оставив хлопця з козою на дворі і взяв ся варити обід.

Козаки вийшли на двір теж і приблизили ся до хлопця. Він держав козлятко за шию і щось до його говорив.

— Щож, Остапе, добре тобі тут? питає Карпо.

— Добре. Воно так молоко пє з кухлика мов песик.

— Воно краще песика, бо не кусає... А може би ти менї його подарував? дрочив ся Карпо.

— Не дам. Попроси дїда Охрима, він тобі дасть инше. Там ще кількоро є.

— А ти любиш дїда Охрима?

— Люблю. Він обіцяв навчити мене стріляти медведя.

— А мене любиш?

— Тебе нї. Нащо ти мене забрав від мами? Я хочу до мами, — і хлопець став плакати...

Зачув се дїд Охрим.

— Остапе, ану ходи до мене, щось тобі покажу. Хлопець побіг миттю до печери... Дїд Охрим став його забавляти та заговорювати.

— Треба буде його тут оставити, каже Карпо до Максима. Здаєть ся, красшого місця не буде. Візьму його звідсїля як підросте та зовсїм забуде про колишнє.

— Я теж так гадаю. Тут і беспечно буде. Я справдї не знаю беспочнїйшого місця. Воно неприступне, а ще народ уважає його за характерника і чортового кума.

— Я справдї не вгадаю, в котрий бік йти, щоб звідсїля вийти. Якийсь справдї зачарований кут. Сьогодня поговорю

з дідом. В мене троха червінців в сідлї, то лишу йому на початок.

— Цікаво знати, хто він є? Розумна людина, нічого казати. Як він тут гарно загосподарив ся. Усю має, чого душа забажа. Таких зимівників на цілій Вкраїні либонь нема.

— Про всьо розпитаємо політично, то може і довідаємо ся чого. — Козаки полягали під черешню на кожухах.

Вийшов до них старий ведучи за руку Остапа. Він щось говорив і сміяв ся з втїхи.

— Я тобі, синку, постоли зроблю, такі маленькі. В тих чобітках тїсно тобі ходити, а босому небеспочно. Тут гадюки трафляють ся, а вони кусають так, що вмерти можна.

— А які ті гадюки?

— Пожди, колись покажу. Вони такі, мов мотузки, повзуть по земли так скоро, що йно оком мигнеш. Та я тут маю такого, що їх ловить.

Старий став якось дивно свистати крізь зуби. Згодом вийшов з корчів борсук. Він саме держав в зубах гадюку, що вила ся довкола його карку і кусала завзято його грубу шерсть.

— Ось бачиш. Се борсук, звір дикий, та я його освоїв і він тепер менї в пригодї стає, бо гадюки ловить.

— А гадюки його не кусають?

— Кусають, але йому се не шкодить, так йому Бог дав.

Тимчасом борсук перекусив гадюку на двоє. Розкушені куснї стали скакати, вити ся. Голова підскакувала високо. Борсук брав одну часть за другою і схрупотав смачно. Відтак присїв на земли і дивив ся Охримови в очи.

Пожди, голубе, молока дам. Ти заслужив на се. Старий виніс в мищинї молоко і подав борсукови.

— А можна його погладити? питає хлопець.

Тобі не можна. Він тебе ще не знає, то вкусив би.

— Той дїд, то справдї якийсь знахор, говорив Максим Карпови. — гляди, які чудасії виправляє.

Ми ще побачимо, як він чортяку за роги поїти поведе... сміяв ся Карпо...

— А ходїть обідати! гукав Охрим.

Прийшли в печеру. На столї понаставляв Охрим такої

всячини, що на десяток людий вистало би. З миски парував смачний борщ з свинячим мясом, була смажена риба, печена дичина, медівник, хліб і великий збанок доброго меду.

Посідали за стіл. Старий відмовив молитну, перехрестив тричі страви.

— Тепер їжте на здоровля і беріть що завгодно — я прошувати не буду.

Малого узяв на коліна і дав йому срібну ложку. Хлопцеви дуже смакували ті страви. Не треба було й козаків дуже припрошувати.

Вони їли, аж за ухами тріщало.

По обіді пійшов старий за своїм ділом. Хлопчина побіг за ним а з заду бігло козлятко і два невідступні товариші — пси.

Козаки полягали під черешнею з люльками, поки не задрімали.

По вечері полягали опять під черешнею на траві. На колінах старого Охрима приляг хлопчина. Він не хотів йти спати у печеру. Старий постелив йому кожух овечий, а другим його прикрив. Хлопець узяв козлятко за шию і так заснув.

— Слухай діду, каже Карпо, ти справно вмієш з дітьми поводити ся. Чи тиб не подержав при собі отсе хлопя, поки не підросте трохи? Бо справді не знаю де його дінути, а з дитиною мені ніяково возити ся.

— А ти як гадав? Я би тобі його навіть не віддав тепер, — то ще дитина, заморила би ся. Не першина мені дітий ховати, хоч своїх не мав ніколи. Виховав я їх богато сиріток козацьких, поки на Січ не виправив. Нераз до мене навідують ся ті, що ще живі остали...

— В мене троха червінців є, то дам на початок...

— Дурний ти, козаче, з твоїми червінцями. У мене їх є більше чим ти думаєш. За червінці я тобі ніочого не зроблю, а зроблю все за добре слово. Я те хлопя полюбив. Воно, здаєть ся, не в тата а в маму вдало ся, по тім всім судячи, що ти мені говорив... Я його виховаю на славного козака, виховаю в страсї Господнім, та ще і грамоти навчу...

— Грамоти? То ти, діду, письменний чоловік? говорив зачудовано Карпо.

— А хиба ти гадав, що письменні в постолах не ходять тай в печерах не живуть? Ей, небоже, було колись зі мною инакше. Я в Київі вчив ся, в бурсї побував. Здорово мене били, тай добре вчили, поки з бурси не втік...

— Не смію тебе спитати про твою історію, бо се не по козацьки, але вона дуже мабуть цікавва...

— Як ти менї про себе розказував, то слїд менї оповісти дещо із мого житя. Коли цікаві, то послухайте. Та хай перше люльку закурю.

І знову світив ясний місяць на небі. Була повня. Хто такої лїтної ночи не бачив, то хоч як описуй, малюй, а все не так вийде, як воно було справдї.

Старий Охрим набив люльку тютюном, закурив і так став розказувати.

— Мій батько попом був в селї Ольшаницї на Волинї. Тяжко нам жило ся тодї усїм православним. Не минала панщина і мого батька, хоч він у рясї ходив. Гидко про се розказувати. Нас було двох синів у батька.

Раз якось прийшли до нас на постій кварцяні жовнїри. Попили ся, та давай задирати ся. Батькови осмалили бороду, а коли мама за ним вступила ся, то один кварцяник так її штовхнув в груди прикладом рушницї, що вбив на смерть. Мій старший братчик, Петрусь, вступаючи ся за батьком вчепив ся зубами його руки. Тодї його кварцяник заїхав по головцї пістолем, що аж мозок вискочив... Ну, а я дививсь з за печи, тай плакати бояв ся. Опісля нїчого менї було в дома робити. Батько відвіз мене в Київ до своєї сестри, що жила за одним міщанином на Подолї. Звідсїля мене в школу посилали. Батько частенько до мене навідував ся. Я перейшов відтак висшу школу, вчив ся добре. Побував я там чотири роки. Батько хотїв бачити мене попом. Та не діждав того, бо вмер. Тодї менї геть відхотїло ся попівського хлїба. Я покинув школу тай вийшов з бурси, щоб нїколи сюди не вернути. Я здибав на базарі купку Запорожцїв тай пристав до них. Щож вам казати як воно на Запорожу, коли ви самі здорові знаєте. Там дуже поважають науку, та хто там освітою вели-

чаєть ся, такого не люблять, чваньком називають. Навчив ся воєнного ремесла, у походи з Запорожцями ходив, у Криму був, аж поки не счинила ся пригода, про яку я вам вже розказував. Приїхав на Січ Хмельницький, а козацтво усе заворушилось. Пішов і я. Був я у всїх походах, держав ся Хмельницького аж до його смерти. Гадав і далї йти за його думкою, поки в козацтві був який порядок. А то стали гетьмани зміняти ся, бувало і по двох, трох відразу. То той дурний Юрась, котрому свинопасом бути, не то гетьманом, то Виговський, то Брюховецький, чура, наймит Хмельницького, якому Москва помагала. Повстали брат на брата, заводила кириню з одного боку Москва, з другого Польща. Дивлю ся на те все, тай плачу над недолею Вкраїни: на що і за що пролито тільки козацької крови? Був я непостійний козак, а всеж таки не було в мене такої вдачі, щоб я за дїло взяв ся. Були кращі від мене голови, та нїчого не вдїяли, не здужали з'єднати гетьманцїв в одно тїло з Запорожем...

І я плюнув на всьо, покинув козаків, не пристав до нїкого, а пустив ся навманя пригожого місця шукати для себе. Щасливо я знайшов отсю балку, перевіз сюди свою мізерію і живу тут вже трийцять лїт. Менї тут добре. Усе маю, чого менї треба, а те все роблю своїми руками, сам. Нїхто мене не зачіпає. Зловили мене раз в лїсї пани, як за гайдамаками гонялись. Тодї я до них по латинськи заговорив, а вони йно баньки витріщили. Ти, кажуть, шляхтич, ходи з нами. Тодї я до них: пустїть мене, добрі люди, хочу жити так, як менї вподобаєть ся. Ся латина мене спасла, а то булиб повісили. Вовинають, що тут живу, та не займають мене. А мужики держать мене за великого чарівника, знахора, характерника, і боять ся мене. Нехай буде і так, я їх не чіпаю, з людьми не живу, хиба возьму, коли трафить ся, яку сироту, та в люди виведу.

Від чогож тебе знахором, та характерником прозвали?

— А от від чого. Я зїля знаю, та людям помагаю. Вони часом, як біда притисне, заходять до мене за порадою. До того в мене кіт чорний є, а се вже, кажуть, непремінно чорт. Кота я мушу тримати, бо мишва усю мізерію би менї розне-

сла. А чорний кіт ліпший чим білий, бо в ночи його миш не добача.

— Так ти, діду, лишиш у себе мого хлопця?

— А вжеж, коли казав, то і лишу. Та ти казав мені вчера, що хлопця захопив, щоб пімстити ся за батька. Чи така твоя уся месть буде?

— Ти ще не догадуєш ся? Хочу його виховати на завзятого козака, а відтак його пущу на панів. Подумай: освоєне вовченя на вовків пускати...

— І се мені добре знати. Значить, має вийти козак-завзятець. Значить, треба йому з малку отворити очи на ті кривди, яких український нарід від них зазнає.

— І виробити в нім ахрактерність, щоб ніколи від козацтва не відскочив за жадні скарби світа, хоч би і дізнав ся, якого гнїзда він птиця...

— Тебе я добре зрозумів, тай так робити буду...

— Та ще одно слово, діду. За кілька літ, коли не загину, я навідаюсь до тебе... Колиб я хлопця не застав, а колиб я довідав ся, що ти віддав його панам... тоді, діду, не прогніви ся, але я на нічого зважати не буду, ні на твій вік, ні на характерство. Я козак, зневаги не дарую, а се булаб зневага для мене.

Ми ще з собою діла не покінчили. Розумієш ся, що я тобі заприсягну на хрест святий, що умови додержу, присягну, ще заки від'їдеш. А присяга для мене велика річ, бо я одною ногою вже на тім світі, і вже не було би коли такого гріха спокутувати.

— Ні, діду, я тобі повірю на слово, козацьке слово...

— Ось моя рука.

— Ми завтра поїдемо.

— Чого вам так спішно? Посидьте трохи, відпочиньте, відживіть ся трохи, а то висохли мов хорти.

— Таки, діду, поїдемо. Колись може й вернемо. А колиб нам прийшла скрута година і не було де сховати ся, тоді приїдемо, хоч палицею гони. А тепер ми тобі лише заваджаємо та робити не даємо.

— Коли вам о роботу ходить, так добре. Аби ви даремно хліба не їли, то скосіть мені леваду...

Коли так, то лишаємо ся, та відробимо тобі, діду... правда Максиме?

— Охотно... хибаж ми косити не знаємо?

— Ну, добре, мої гості, тепер я мав на бандурі заграю... Старий пішов до своєї печери, виніс з відтам бандуру і став грати. Відтак заспівав ще сильним голосом козацьку думу про Богдана Хмельницького.

Козаки слухали уважно. Серед тої літної вкраїнської ночі, при яснім світлі місяця, вони були начеб зачаровані. Все те про що в душі говорило ся, вони начеб бачили тепер на власні очи...

— Знаєш, діду, як ти співав, мені здавало ся, що я всїх тих лицарів ось тут в твоїй балці бачу.

— Говори здоров. Я такими привидами живу. Вийду сюди нічю, сяду під отсею черешнею, молитву читаю, а далї задумаю ся і бачу усїх моїх товаришів, бачу незабутного полковника Кривоноса, розмовляю з ними, радію молодїю. Нераз тріває так, поки півень не заспіває, а тоді я зі сну прокидаю ся тай засипляю вже на правду. . З тими привидами я дуже щасливий, мен ївід того літ убуває...

Козаки додержали слово, скосили леваду, згромадили сїно і в копиці склали. Нарубали дров, робили порядки біля оселї та старали ся як найбільше зробити...

— А тепер відпочиньте кілька днів по працї...

— Нї, діду, вибачай, таки завтра поїдемо, лише дорогу покажи, бо на Красноставцї, значить тою самою дорогою, вертати ся нам не хочеть ся...

— Не бійте ся, покажу вам иншу дорогу.

За той час балакали кождого вечера під черешнею і слухали оповіданя старого Охрима про козацьку давнину.

Слїдуючого дня рано осїдлали коний і були готові до дороги. Охрим надавав їм харчів цїлий мішок. Паланиць, ковбас, вудженого мяса, риби сушеної, сушених слив та яблок, до того ще боклак меду.

Остап ще спав. Карпо похилив ся над ним, поцїлував нїжно в головку і перехрестив. Охрим приказав одному псу лишити ся при дитинї, а другого узяв з собою. Дїд йшов в перед, а козаки за ним, ведучи коний за поводи. Йшли ма-

лою стежкою понад потічком, що вив ся поміж корчами високої ліщини. Натрафили на великий ставок. Вода була чиста така, що можна було пісок на дні почислити.

В ставку іграли ся до сонця риби: караси, пструги, плотиці.

То в тебе, діду, і ставок є?

— А хибаж я рибу з моря привожу?

— А чи не можна би так скупати ся?

— Купайтесь на здоровля.

Козаки пустили коний, пороздягались митю і шубовсьнули в воду. Вода була свіжа. Козаки не могли нею налюбувати ся, і вилазити їм не хотіло ся, поки добре не змерзли.

— Сей ставок я сам зладив. Загатив греблею воду і готовий ставок.

Одяглись і пішли далї. В другому місцї між корчами стрінули невелику калабаньку води...

— Опять жерело...

— А ну, напий ся.

Карпо зачер води пригорщею і поніс до губи. Вода була солена.

— Тут, діду, справдї рай, усього маєш доволї...

— Богу дякувати.

— Кому ти все те зіставиш? питає Карпо.

— Комуж би? Людям. Коли геть постарію, то приймака візьму. Може одного з тих, що їх виховав, а може кого небудь...

Зайшли під високу гору. З неї виставали каменї великани, між якими росли густо корчі калини, дикої рожі та терпини. Долом росла висока ліщина.

Старий розхилив корчі понад потічком. Козаки пішли з кіньми за ним, аж зайшли в печеру куди плив потічок. В печері було темно хоч око виколи. Йшли навмання в водї потока, що журчав по камінчиках. Довго так йшли не кажучи нї слова, а все в низ.

— Чи не ведеш ти нас діду, у пекло?

Старий не відповів нїчого, аж побачили з далека світло дня, яке щораз більшало. Коли прийшли на край, сонце вже

зійшло високо. Вони мимохіть позатикали очи долонями. З того боку сходило сонце і осліплювало своїми яркими промінями.

— Чи втрафили би сюди до мене?...

— Господь з тобою! Хтоб того сподївав ся, хто би туди відважив ся зайти!

— Ся річка, то Інгул, а решту порадьте собі самі, бо мені пора вертати. Щаслива дорога!

Охрим вернув ся назад в печеру, а за ним зачалав в воді його вірний пес.

Ото чудасія! каже Максим до Карпа...

VII.

Як старий вернув до своєї оселї, то вже було близь полудня. Сонце стояло вже високо і дуже жарило. Охрим почув здалека плач дитини, який в розпуці бігав і кликав діда.

— Остапку, не плач, дитино, я тут зараз прийду.

Хлопець пустив ся бігти на його голос. Біля його біг пес, а з заду бігло кізлятко, мекаючи.

Хлопець побачивши діда дуже зрадів, прибіг до його і припав до його руки.

— Куди ти, діду, ходив? — я прокинув ся зі сну, а тебе не було. — Шукав усюди, і в садку і в пасіці і на леваді і в стайні. Я налякав ся і плакав...

— Не гарно, дитино моя, лякати ся і плакати. Усюди є Бог, котрий нас хоронить... чи ти вмієш молити ся?

— Вмію, мене ксьондз вчив, замковий капелян...

— Ну, гарно, я такої молитви не вмію, але я тебе навчу своєї, козацької...

— А коли поїдемо до мами? спитав хлопець.

— Поїдемо, але перше виберемо мід, та завеземо мамі, зберемо яблок, груш, — треба мамі гостинця привезти...

То вибираймо мід сьогодня, а завтра поїдемо...

— Бжоли ще не наробили меду, бо ще їм не пора...

Від тепер настало для Охрима нове житя Мав до кого говорити. Хлопець ходив усюди з ним. Мами вже не згадував. За козаками раз лише спитав, де вони діли ся. Охрим пояснював, що вони поїхали на Січ, і став його дитинячому

розумови пояснювати, що то Січ, хто є козаки, і чого вони на світї хочуть.

Від того поволи, капля за каплею змінював хлопцеви світогляд. Він переконав ся, що козаки то не такі люди, що їх всїх вішати, та на палю саджати...

Охрим розказував йому звідки козаки взяли ся, говорив про Татар та Турків, як вони на Вкраїну набігали, людий в ясир брали, мучили, як козаки відбивали невольників, били ся з Татарвою, — Турками... Хлопець вслухував ся в те оповіданє, жалїв над недолею невольників.

А далї став йому розказувати про панів, що також людий мучили, гнобили...

Хлопець пригадав собі те, що в своїм дитинстві бачив на замку у свойого батька. Він бачив як людий гнобили, мучили, на палю саджали. Тодї він не розумів за що. Йому казали, що се мужики хами, що їм так і треба. Та нагадав собі і те як мама нераз просила за тими хамами батька, як батько гримав на маму і реготав ся, як він того реготу лякав ся, а мама плакала, і він її жалїв. що тим людям робили кривду, що так не повинно бути.

Цїле лїто спав хлопець на свіжому повітрю, купав ся в ставку, бігав, живив ся простими, невибагливими стравами. Від того зівсїм перемінив ся. З колишнього блїдого мов віск хлопчини виростав здоровий, румяний хлопець з огорілим лицем.

Минуло лїто, настала осїнь. Старий мав роботи від раня до ночи. Ховав пнї з бжолами, збирав овочі, молов зерно на борошно, квасив капусту, приготовляв ся до зими. Його комора наповняла ся припасами.

Настала зима. Цїла балка вкрила ся снїгом, що блищав до сонця, мов діяменти. Охрим зладив Остапови овечу кожушину і вшив шапку, чим хлопець дуже втїшив ся. Тепер годї було вже спати на дворі. В своїй печері зладив Остапови лежанку з сухого моху, хлопець не міг розлучити ся з своєю козою. Вона цїлий день бігала за ним, а на ніч лягала біля него спати. Старий ходив в відповідну пору на польованє в лїс і брав з собою Остапа. Вилазили тодї на беріг балки. Зго-

дом став його привчати до стрільби і подарував йому одну малу, легоньку.

Хлопець серед такої невидальщини забув згодом на своє гнїздо. Навчив ся української молитви. Старий вчив його грамоти з старого часослова. Хлопець був дуже понятливий і до року читав старому з книжки.

Минуло так 5 лїт. Старого вже виручав Остап в хазяйстві. Він виріс, був дужий, відважний і не зле стріляв. Він був правою рукою діда, котрий став знемагати. Дихавиця його мучила. Зимою не міг по ночах спати. Старий прочував свій кінець. Не жаль було йому вмирати та одна думка його непокоїла: коли він замкне очи, що з хлопцем станеть ся?

На се хотів він його приготовити...

— Ти тямиш, синку, тих двох козаків, що тут одного разу були?

— Трохи тямлю. Я десь з ними їздив, ни щось... так як би в снї тямлю.

Один з тих козаків, що зветь ся Карпо Кожух, то твій тато.

— Не вжеж?

— Так, синку. Він коли не згинув, то навідаєть ся до тебе... бо бачиш, дитино, менї далї вмирати треба...

— Хибаж справдї так? налякав ся Остап... А щож я без тебе робити му?

— Тож то я хочу тобі то сказати... Як я вже перестану дихати і моє тїло позимнїє, то ти возьми заступа, викопай тут під грушею глибоку яму, мене вбери в жупан, контуш, в чоботи сапянцї, припни наблю, за пояс застроми два пістолї, надягни шапку і покладь в ту яму. Відтак накрий менї китайкою очи, перехрести, відчитай молитву за усопших і присип землею. Потім накопай землї що мога богато і заверши могилу, а на вершку постав хрест. А на тім хрестї вичини так: Тут отпочиваєт раб божій, Охрим Неситий козак войска Запорожского поповичівского куреня товарищ. Упокоїлся в году.... тепер менї 85 лїт, то собі почисли, кілько менї буде від роду... і так напиши. А потому хазяйствуй далї, поки тобі завгодно. Коли тобі навкучить ся тут самому, то йди в світ. Панів оминай, бо вони тебе піймають, та в неволю за-

проторять. Ти шукай за козаками та проси, щоби тобі на Запороже дорогу вказали. Між козаками питай за твоїм татом, Корпом Кожушенком. Та ліпше буде як ти ще тут побудеш в балці. Колиб сюди які люди за мною приходили, то ти скажи, що я не хочу з ними говорити. Нікого не припускай близько, щоб ніхто не знав, що я вже вмер. Люди тебе скривдили би, обрабували. Ідучи з відси, виходи печерою, йди за потічком. Вхід до нашої печери заложи камінями, а товар весь повипускай — хай сам за себе дбає. А колиб ти, побувши на Січи вернув сюди знову, то під моєю лежанкою закопаний глечик з червінцями. Є там стільки добра, що можна і в Київі з того дуже добре жити, чи де хочеш. А під моєю лежанкою у головах знайдеш невеличку скринку з паперами. Особливо бережи той великий зшиток паперу. Я над тим кілька років працював, та посписував усе, що на свойому віку бачив, поки у сій балці не закопав ся. Колиб тобі охота, то прочитай сам, а коли ні, то передай якому грамотієви в Київі або на Запорожу. Там списано всьо по правді. Тям добре, що я тобі синку говорю...

Від того дня Остап став сумний. Йому жаль було доброго діда. За смерть він йому ніколи не говорив, аж тепер. Від того великий сум заліг йому душу. На діда дививсь з страхом і жалем, начеб бачив його послідний раз. Остап не знав, як чоловік вмирає, бо не видів того. Дід відай знає се добре... Йому тепер прийшло ся тяжко жити.

Дід занедужав. Цілу зиму дуже кашляв і не злазив з лежанки. Про всьо мусів дбати Остап. Аж з весною старому полекшало. Як пригріло сонце і розтаяли леди, як трава стала виколювати ся і бжола забреніла, дід вийшов на двір, підпираючи ся на палици, і став ходити по двори, гріючись до сонця. Він страшно змінив ся. Згорбив ся, голова та руки трясли ся, та дуже змарнів. Відтак присів на камени під печерою і похнюпив голову.

— От, славити Бога, діду, тобі вже лекше, говорив врадуваний Остап. — Буде теплійше, то подужаєш зовсім. Я тобі меду з льоху принесу.

— Сідай тут біля мене, мій синку любий, сідай, я на тебе подивлю ся, ти моя потіхо, підпоро моєї старости...

Остап присів біля ніг старому і дививсь йому в старечі очи, а дід гладив його кучеряву голову.

— Мені справді може в літі полекшає, але другої зими я вже не переживу... Мені пішло вже на всісімдесять і шестий. Моїх ровесників вже либонь нема на світі.

В тій хвилі схопили ся з землі пси і полетіли сердито, наїживши шерсть здовж потічка...

— Що се, спитали один другого.

— Бери, синку, рушницю, а мені подай другу. Сим боком ніхто до нас не заходить. — Старий підвів ся і випрямив ся. Остап приніс рушниці і побіг за псами.

— Далеко не відходь, чуєш?

А тимчасом пси гавкали завзято, чути було голоси:

— Пугу! пугу!

— Хто ви? кричав Остап, не наближай ся, бо далебі стрілю!

— Краще ти приклич собак, гукав хтось за корчами.

— Остапе, приклич собак, кликав старий, се козаки.

Остап послухав. Пси перестали гавкати, а за хвилю вийшли з Остапом з поза корчів два козаки, ведучи за собою коні.

— Здоров, діду Охриме! чолом тобі бємо, гукали козаки

Дід приложив долоню до очий і дививсь на них. вимахуючи шапками...

— Справді! Далебі! То ви, говорив врадуваний Охрим, і поклав рушницю на землю.

— Чого так забарились? — Остапе, бери від них коні, та проведи до стайні. Сеж твій батько, Карпо Кожушенко, а той його товариш... От гості любі, в хату просимо!

Остап не знав, чи радіти, чи сумувати... Він узяв коний і повів у стайню та розсідлав їх, а козаки за той час стали вилати старого...

— В саму пору прийшли. Мені вмирати пора, та я страх стурбував ся, що з хлопцем буде...

— Ти справді, діду, підтоптав ся, а Остап виріс мов дубок той. Гарно виховав, спасибі!

— Я повинен тобі його віддати, та бачите, зі мною зле.

Я вже не в силї води собі взяти, не то що. Підождіть, аж мене поховаєте, а то сам загину. Старий розплакав ся.

— Вспокій ся, діду. Ми що иншого загадали... Ти казав колись, щоби ти приймака приймив. Ось тобі приймак, мій побратим, його бери...

— Виж розлучили би ся? побратими?

— Тож бо і є. Ми заприсягли собі до смерти не розлучати ся, та баба перебила. Мій побратим влюбив ся в гарну дївчину, тай засватав, а задля дївчини і товариша покидає. Ну, щож робити! Отож він загадав одружити ся з своєю Ганею, та до тебе прийти за приймака, хиба що ти не хочеш баби на своїм зимівнику...

— Не вжеж? крикнув старий, от божа благодать! Поблагословив мене Господь на сконї моїх лїт дїтьми.

— Ходи, мій сину, хай обійму, та поблагословлю тебе.

Старий плачучи з радости обіймав Максима.

— Та вибач, сину, що на весїлю не погуляю, та коли ти прийдеш сюди зі своєю княгинею, то ще заграю на бандурі та любуватись буду як ви обоєчко танцювати мете... Господи! Тобі слава! Який я тепер щасливий! Гей, Остапе, чогож ти там приріс?! Ходи сюди, гостий приймати... Ото радість... Гарно ви се обдумали.

Старий, начеб відмолоднїв, випрямив ся, лише повеселїйшало, вигладило ся... посмотрив вуса...

— Менї би обрити ся слїд. Не брив ся цїлу зиму. Виросла борода мов у цапа.

Надійшов Остап:

— Я, діду, коням сїна дав.

— Здоров будь, синку, говорив Карпо, — от хлопець, хоч куди козак. Став його обнимати...

А тимчасом дїд Охрим, не зважаючи на свою неміч, порав ся коло печи, щоб гостий почастувати.

Остап виручив його...

Як козаки поживились, питає старий:

— Що на Вкраїнї чувати?

— Що раз гірше, говорив сумно Карпо. — Руїна. Народ обороняєсь, як може і гине на муках. Тільки й слави, що Запороже. В гетьманщинї по двох гетьманів. Старшина ко-

зацька до панства, до Польщі тягне, простий народ в Москві бачить своє спасенє. А Москва впинає що раз глибше свої кіхті в українське тіло.

— Вже то від Москви не ждати нам спасеня, говорив дід Охрим. Був я при переяславських пунктах. Здавало ся, гаразд буде під московським православним царем, а потому нищили ті пункти один за другим. Наших найкрасших людий в Сибір пігнали, і зрадою, без суду. Згадати страшно.

— Я кажу, що на нікого покладати надії українському народови, як лишень на власні сили, говорив твердо Карпо.

— І я се кажу, щоб лише єдність була, щоб Бог послав нам такого чоловіка, щоб потрафив усіх з'єднати, а тоді ми нікого не боїмось. У нас буде така сила, що і Москву і Ляхів проженемо з нашої хати, а Туркови скажемо: зась! — А що ви, козаки, тепер робите?

— Ворога бємо без розбору. Татарву шарпаємо, панів польських караємо, а коли забіжимо на лївий бік Дністра, то і Москві достанеть ся.

Така робота нічого не варта. Коли довкруги себе крутити меш ся, то не далеко зайдеш... Вам би перед усього розбити одно, а відтак вже обертай ся на другого...

— А хтож би по твойому мав бути перший? питає Карпо.

— У давнину нам треба було здавити перш усього Татарщину і заняти Крим та там запустити корінь. Воно може би й тепер не було пізно. Та тепер нема вже такого завзятя на Татар, бо вони теж охляли... Тепер би прогнать з України усю шляхту — панів, щоб опять козацтво розрослось та в піря поросло. А то козацтво має бути без високої панської старшини, без реєстра, без хлопа, а всї вольні люди, всї козаки. А розбивши Польщу, зайти на лївий бік України та прогнати Москву до її Сибіру... Та до такого діла треба би одної голови, розумної, та одного щирого серця.

— Ми не сидимо без діла, а підносимо народного духа, панів караємо...

— Хтож там тепер між вами передовий чоловік, на когоб покладати?

— Був орел сизий, та завчасу йому крила повтинали, нікчемники!

— Хто се такий?

— Семен Палій! Душа щира, козацька, лицар...

Деж він тепер?

— В Сибір Москалї погнали. А піймав його зрадою таки свій чоловік, славетний гетьман Іван Мазепа. .

— Проклятє йому на голову...

— Те йому й буде. З Москвою покумав ся, панство заводить, у царя московського у великих ласках.

— Пождіть діти. Ся сама Москва покаже йому почому локоть. Хибаж Самійлович не вислугував ся Москві, як раб, не гнобив задля Москви свого народа, — а нарештї в кайданах пішов в Сибір?

Довго так балакали. Тепер ще зимно було спати на дворі.

Козаки постелили собі в першій печері.

Другого дня йно на світ зайняло ся, Карпо з Максимом від'їхали.

Старий прикликав Остапа, тай каже:

— Нам, синку, незадовго розстати ся з собою. Коли прийде сюди Максим з жінкою жити, ти поїдеш з своїм батьком на Січ. Про мене ти будь спокійний. Мої приймаки будуть добрі. А тобі годї загорожувати твою долю. Тобі в світ треба, розуму вчити ся, слави добувати...

— Хибаж менї, діду, біля тебе зле? — говорив засумований Остап. Хай живуть тут і Максим з жінкою, я їм перепиняти не буду.

Не в тім діло. Тут могло би жити двайцятеро людий, і не були би голодні, а тобі годї тут сидїти. Поїдеш з батьком на Січ, так мусить бути для твойого добра. Ми більше не побачимось. Згадуй мене в молитві, бо я до тебе щирий був і дуже тебе люблю.

Остап став плакати, обнїмаючи діда за шию:

— Дїдусю, не виганяй мене від себе.

— Не виганяю, та так мусить бути. Та маєш бути козаком, а не свинопасом. Не в лїсї тобі вікувати, а серед світу широкого, для України треба щось зробити, бо се святий о-

бовязок кождого. Україна конає і помочи просить. Я вже не піду, своє відслужив. На тебе саме черга. Так воно, дорога дитино, для Вкраїни так треба, чуєш? А там, на широкому світі, не дай заманити ся спокусуючій сатані, не зляпись, не змосков ся, не дай панам заманитись на почести і богацтва, а служи вірно твому народови, тій бідній неньці Україні, розриваній на шматки, тям, що лиш сей тобі брат, хто твоєю мовою говорить, однаково з тобою Богови молить ся, той тобі брат, хто не пан, чи він польський, чи московський, чи козацький. А коли так жити меш, будеш щасливий, а я зза могили буду тебе благословити. Тям, Остапе, що колиб ти відступив від сього мого заповіту, то я, хоч як тебе люблю, прокляв би тебе як Каїна. Так, моя люба дитино — ну, обніми мене кріпко і не супротивляй ся моїй волї, бо така й Божа воля. Мною і так довго не потішив би ся ти... в мене кождий день дарований, не довго вже того віку — ну, не плач...

Тепер взялись оба порядкувати першу печеру на принятє молодих. Остап успокоїв ся і приготовив ся на свій виїзд.

Минуло з того часу дві неділї. По зимі і слїду не стало. Усе зазеленїло ся, замаїлось мов в раю. Старий з весною прийшов трохи до себе.

Надїхали сподївані гостї на трох конях. На однім сидїла гарна чорнобрива молодиця Ганя.

Старий не знав вже, що робити з радощів. Поцїлував усїх, тай повів у хату. Молодиця цїкаво усьому придивляла ся. Вона була сирота, не було її за ким тужити, жалувати! Старого полюбила вона від разу, їй тут дуже подобало ся, тому, що тут було безпечно. Трохи перелякала ся, переходячи печерою над потічком, але се тепер минуло ся. Їй здавало ся, що йде до пекла, а вона попала у рай...

VIII.

Третього дня опісля держав Максим перед печерою два осїдлані конї а старий Охрим держав в обіймах Остапа і плакав. Йому крівавилось серце, коли пращав ся із своїм любим хлопцем. Карпо стояв на боцї і собі втирав сльози.

— Нічого вічного на світі, заговорив старий, пускаючи Остапа. Щаслива вам дорога, Боже вас благослови! Пішли.

Старий хрестив їх, поки не скрили ся за корчами ліщини. Максим відвів їх аж до печери.

— Прощай, побратиме! Прощай-

Обняли ся оба сердечно. Максим поцілував ще хлопця і вони пішли в печеру.

На дорогу виправив старий обох мов на весіля. Подарував богату одежу і збрую. Та Остап такий сумний був, що сї подарунки його не займали.

В тій печері він не був ніколи. Йому аж страшно стало у тій пітьмі чалапкати водою.

Вийшовши на світ Божий, вони посїдали на коний і їхали з разу на полудне, поки не здибали пригожого місця для переправи. Тут перейшли на другий бік і опинили ся в степу. Їхали мовчки. Остап такий був занятий недавною минувшістю, що на нічо не звертав уваги. На кони сидїти прийшло ся йому перший раз. На се звернув увагу Карпо, і став його поправляти. Їдучи вчив Карпо Остапа їхати верхом. По дорозї здибали руїну селищ і панських замків. Карпо пояснював йому від чого се стало ся. Козаки карали панів і руйнували замки. Пани відплачувли ся тим, що палили, руйнували селища...

Доперва се вирвало увагу Остапа з задуми.

— А деж люди поділи ся, що тут жили? питає.

— Кого не зарізила ,не повісили, то пішов в світ за очи.

— І довго таке тривати буде?

Поки панів не виженемо...

Їхали днями, ночуючи в степу, поки дібрали ся до Дніпра.

Остап побачивши таку велику ріку, не міг з дива вийти, йому здавало ся, що стоїть вже над берегом моря.

— Се Діпро-словута, пояснював Карпо — перехрестись сину...

Добились вкінци на Січ. Про неї чував Остап богато від діда, і тепер переконав ся, що воно справдї так є, як дїд говорив. Знайшов тут і ровесників, якими скоро заприязнив

ся. Тепер Карпо звернув цілу свою увагу на те, щоб Остапа навчити военного ремесла. Він вивчив його добре їздити на кони, володіти шаблею, стріляти, плавати. На сю науку стратили три роки. Остап виріс мов дуб, був відважиний на всю небезпеку. Його дуже усї полюбили.

За той час виходили ватаги козаків на Вкраїну ляхів карати. Скликали до себе народ, творили купу збройного люду, деколи вертли з великою добичею, деколи знову не вернув ніхто. Котрий ватажок вернув щасливо, його вибрали опять. Такий найбільше міг біля себе згуртувати козаків, бо його шанували. До таких належав і Карпо Кожушенко. Йому теж повело ся кілька таких походів. Задля того і його сина Остапа усї любили.

Тому й не диво, що коли тепер Карпо загадав такий похід, зголосило ся до нього повних пять сотень козаків. Карпо загадав виконати свій замисл і розправити ся з паном Овруцьким, про якого пильно розпитував втікачів з Красноставців. Від них довідав ся, що жаден козацький загін не зважав взяти красноставецького замку.

— А я його візьму тай годї! сказав твердо Карпо... Лагодь ся, сину, на велике діло.

Остап ходив нераз з козаками у похід на Крим, на панів. Піймив всї хитрощі козацькі, а панів ненавидів від серця. Про своє панське походженє забув зівсїм. Йому неначе би снило ся, що побував колись на пишному панському замку серед розкоші. Нераз питав за се Карпа, та ніколи не почув иншої відповіди, як хиба: »колись про се дізнаєш ся, тепер тям собі лише, що ти козак... хиба сего тобі мало?«

А йому о стільки було сього мало, що хотів стати найславнїйшим козаком на всю Україну, таким, як був Сагайдачний або Хмель. До козацтва приляг цілою душею. В панах бачив страшних ворогів, котрих треба нищити. На Запороже приходили збігцї з під панського ярма. Вони розповідали про те, як народ мучить ся, і се ще більше розпалювало його завзятє. Чував він богато і про пана Овруцького, і нераз пригадував Карпови, що і сего діявола пора би на чергу поставити...

—Прийде і на його черга, говорив Карпо.

Тому то Остап дуже зрадів почувши про похід на красноставецький замок.

— Се в мене послідний поход, говорив Карпо Остапови. Н ев одній був біді, а Господь хоронив мене, аби я міг ще з паном Овруцьким порахувати ся. Таке маю прочуте, та коли сповню мою присягу, то не жаль мені буде вмирати і так спічну на землї, де й родив ся.

— Хибаж ти, тату звідтам будеш?

— А вжеж. Тому-то в мене з сим собакою не покінчене діло.

— А що він тобі зробив?

— Мого батька й маму звелїв киями на смерть забити, а мене втопити, та добрий чоловік спрятам мене в пору перед панським гнївом.

— Ну, коли так, то і менї з ним діло... от гаразд складаєть ся.

Не близько було з Січи до Красноставців, та ще ватага Карпова накладала дороги, виминаючи селища, міста та панські замки, щоби прийти незамітно до Красноставців, заки доберуть ся до ліса, який Карпо знав дуже добре. В сім лїсї вони запали, мов на днї моря. Карпо вишукав якусь неприступну балку і тут ждали слушного часу.

IX.

У той час готовились на красноставецькім замку до великого свята.

Пану Овруцькому навкучилось самітне житє серед сеї пустинї, а при його богацтві не тяжко було знайти дружину хоч би з якого роду.

Пан Овруцький оженив ся з дочкою маґната Потоцького в Бучачи і саме тепер мав вернути до свого замку з гарною двайцяти лїтною жінкою.

Щоби сей поворот випав славно і врочисто, пан Овруцький заповів величавий бенкет і спросив панів сусїдів.

Він не пожалїв нїчого, щоб бенкет випав на славу його роду. Хотїв показати, що він не менший маґнат, як його тесть пан Потоцький.

Виїзджаючи на весілє, приказав службі, щоб усе було гарно як слід на маґната, щоб не засидав ся перед панами. — Гостий спросив богато.

З усіх усюдів з'їздили ся пани з своїми почотами.

Пора здавала ся спокійна, про козаків в тих сторонах не було чути.

Цілими днями їхали на замок панські карити і коляски ріжного рода і форми, а за ними ціла валка возів, коний, служби і псів та збройного почоту двірських козаків, що їх звали Семенами. Кождий показував себе важним через те, що виступав з великою дружиною і табором. У тих часах треба було ночувати в степу або в лісї, бо дорога тривала нераз і тиждень. Треба було усе возити з собою. Тож вантажили на великі вози дорогі шатра для панства, шатра полотняні для служби, кухню, посуду, харчі, вина, горілки, мягку постіль. Пани привикли до вигоди і розкошів, тому нічо не могло їм бракнути в дорозї.

Красноставчани дивлячись на ті табори, йно хрестили ся, та ховали ся де хто міг. Вони знали, що пан має вернути з молодою жінкою, що на замку буде якийсь бенкет, і знали, що при такім бенкеті не обійде ся без напасти. Вони знали, що пани попившись вигадають якусь забавку, при якій не обійдеть ся без людських сліз. А що вигадувати буде ще й панська служба?

Ось недавно загадали пани собі на втіху топити в ставі відьом. Ловили по селу молодиць і старих баб, та кидали в воду: котра не птопила ся, то видно, що відьма, бо її чортяка помагає. Таку вбивали.

Налякачий народ дрожав, жінки плакали, діти ховали ся по бурянах, мужики йно кулаки затискали, та на нїщо не могли зважити ся, не чуючи в собі сили.

А панів напливало в Красноставцї щораз більше і більше. Усіх годі було помістити в замку. Вози позаїздили на економію. Служба або тут помістила ся, або йшла до хлопських хат на постій. Панство значне розмістило ся в замкових покоях. Від того було на замку глітно, що нікуди голки покласти. Служба ганяла один за другим як в муравельнику. Зно-

сили з возів скрині з убранєм святочним, то що, ходили горі сходами і вниз, потручуючи себе взаїмно.

Замкова служба розмістила гостий після достоїнства, а всім порядкував маршалок замку, старий та сивий слуга пана Овруцького, також гербовий шляхтич.

Коли гість розтаборив ся, йшов до меншої салї їдальної поживити ся, кождий себе бо головний пир був назначений на вечір. Поп'ївши міг гість робити що йому завгодно аж до вечера. Гості розбрили ся по цілім заамку, по огороді і парку, ходили на привитаня одні до других, відтак мішали ся в гурт ки, блакаючи та вижидаючи тюржества.

Над вечером приїхав і пан Овруцький з своєю жінкою та його тесть і теща. Приїхали шестірнею карих коний в позолоченій карпті.

На милю від замку попри дорогу позапалювано смоляні бочки. Почот гарно вбраних дворецьких козаків на здорових конях палив з мушкетів. Відтак розділили ся на двоє. Одна часть їхала передом, друга по заду карети. Як наблизили ся ся до замку, вистрілили з гармат. Цілий замок аж горів від смолоскипів. Було ясно як в день. Усі гості вийшли на привитанє, заки ще карита заїхала перед палац. Вівати, вигукованя, стріли гарматні.

Як карита станула, прискочив старий маршалок, отворив дверці карити і поміг висїсти панови. Пан Овруцький висїв бадьорно і поміг своїй молодій жінці. Тоді маршалок виголосив витальну промову. За ним виступив капелян замковий, патер єзуїтський, з промовою теж. Він благословив молодят, бажав їм доброго здоровля для речі посполитої і католицтва, якого пан Овруцький показував себе ціле житє ревним берцем.

Пан Овруцький був вдоволений таким принятєм, всміхнув ся любо до жінки і подав їй руку. Пішли горі сходами, вкритими дорогими турецькими килимами.

Поки що пані Овруцька зайшла до своїх покоїв, де служанки кинулись її переодягати до вечері.

Вона була на причуд гарна і зівсім не під пару старому підтоптаному панови. Пан Овруцький, хоч почорнив чуприну і вуса, хоч був червоний на лици, був старий. Але панна

зважилась вийти за старого, бездітного маґната рахуючи на те, що не довго йому жити. Він вмре, а вона візьме по нім його богацтва і заживе після вподоби.

Пани бачучи таку пару стали підсміхати ся та нишком жартувати собі, хоч се не перепиняло їм кричати віватів.

Велика саля була вже до вечері приладжена. Понаставляли великих дубових столів, вкритих тонесенькими обрусами. Столи аж гнули ся від позолоченої та срібної посуди, дорогих чарок і чаш.

За недовгий час маршалок виступив на середину і заповів, що йдуть ясновельможні. Усе стишило ся. Коли війшов на салю пан Овруцький ведучи під руку жінку, усї крикнули »віват«! а на хорах заграла музика.

Пан Овруцький одягнений в малиновий оксамітний контуш, оперезаний богатим поясом. Одну руку держав на ручцї богатої карабелї, другою вів під руку молоду жінку. Вона була вбрана в шовкову сукню. На голові в чорнім буйнім волосю блищав діядем, прикрашений перлами. Від його відбивало ся світло на всї сторони. На білій лебединій шиї пишало яс гарне намисто. Були се великі перли, пощіплювані золотим тонесеньким ланцушком невиданої роботи. Одним словом, обоє надїли того вечера на себе, що в них було найкращого і найдорозшого.

Маршалок протиснув ся наперед і кланяючись заєдно так, що шапкою аж землю замітав, повів панство на їх місце під шовкову золочену кришу. Як вони посїдали, рушили ся прочі гостї, сїдаючи після достоїнства.

Зараз потім влетїла служба прожохом з золотими та срібними полумисками і стала розставляти та подавати страви. Мяса печеного, дичини, риб, усього цїлі стирти. Опріч замкової служби за кождим паном стояв його власний слуга. Пан їв сам, відтак набирав після тодїшнього звичаю на тарілку ще і подавав свому слузї. А той, чого не зжер, подавав поза себе ще дальше. Пан Овруцький мав славного кухаря. Він повигадував на той день таку невидальщину, що усї аж охали з зачудованя. З того був дуже радий пан Овруцький і підкручував з вдоволенєм вуси, а в души пообіцяв кухареви нагороду за те, що так гарно справив ся.

Коли вже наївшись добре стали пити вина, то тоастам віватам і балачці кінця не було.

Величали молоду пару разом, відтак окремо. Славосло вили його шляхотські чосноти, його працю і труди в прибор каню клятого бунтівничого хамства і т. п. Пан Овруцький аж прослезив ся з радости. Відповідаючи на ті славословія, по казував себе дуже скромним, та обіцяв аж тепер забрати ся на добре д оділа і всю Вкраїну очистити від своєвольного ко зацтва, коли йому Бог допоміг заложити нове гнїздо в тім батьківськім замку, до якого не добереть ся жадна сила.

— На тих мурах поломить собі хамство нераз зуби. гово рив пан Овруцький, і я числячи на його силу стану тепер не не принагідно, як я робив досї, а цїлою силою усмиряти вся ке зухвальство козацьке, нищити шизматиків та заводити у сюди унїю...

— Амінь! сказав патер. Пани скрикнули »віват«! а му зика заграла »туш«. Опять на баштах відозвали ся гармати

Між гостями сидів нестарий ще шляхтич, пан Потро Яр чевський, гербу Наленч. Він прислухував ся нетерпиливо сим розмовам, та коли дослухав ся слів пана Овруцького, та ки не втерпів, щоб і собі не відозвати ся. Він попросив прису тних о дозвіл, відкашлянув, підкрутив вуса і сказав так:

— А менї здаєть ся, що мосцї панове непристойнї і грі шні слова говорите. Беретесь нищити шизматиків. А хто-ж вони? То або хлопи хлїбороби, що нас панів, годують своє ю працею, або то козаки, що боронять і обороняли нас від та тарської навали. І одні і другі одному Богови молять ся, о днаковим хрестом знаменують ся, і вони такі наші брати...

— Шизматик- зрадник! крикнула шляхта, і забрящали шаблями.

Маєте рацію, мосцїві панове, говорив голосно, але спо кійно Ярчевський, — я зрадник вітчини і на се дам вам дока зи. Ось сей рубець на моїм лици то від московської шаблї, за те, що зраджував мою вітчину Польщу мать, а сї знаки на ру ках то від турецьких ланцюхів, якими мене пять лїт кували в чорній вежі в Царгородї, також за зраду Польщі. А ся друга рана ось тут, дивіть ся, то від татарської шаблї, коли я наско чив Татар на Подїлю ясир відбивати. Тодї висвободив я з та

тарських посторонків між иншими шіснацять шляхотських дівчат — я тоді також був зрадником вітчини. А ви, мосціві панове, з гладкими личками і біленькими ручками, ви патріякі були би все добрими синами Польщі, колиб не ви, та не які були би все добрими синами Польщі(коли-б не ви, та не ваші діявольські дорадники, єзуїти. Своїм нерозумом викликали ви повстанє Хмельницького, довели терпеливість того бідного українського народа до краю, довели вітчину до упадку. Що з нами тепер? Москаль паламарує в нашій хаті і не вступить ся з відси, а ми, місто зєднати ся з народом, піднести його з темноти до стану чоловіка, — копаємо дальше яму вітчині...

То хула- Єресь! інфамія! верещала шляхта, на шаблї його!

— Голя, панове! крикнув Овруцький. Пан Ярчевський за обиду шляхти відповість як слїд — але тепер він мій гість і волос йому з голови не впаде...

— Коли маю за мої слова відповідати, то дайте менї договорити до кінця.. говорив Ярчевський. Вішаєте хлопів-шизматиків за те, що вони не вдячні. Скажіть, вдаривши ся в груди, за ще український народ має вам бути вдячний? Що ви для нього зробили? Невольник вдяки не знає. Зробіть його народом свобідним, поставте його поруч себе, а тоді вдячнїйшого народу не знайдете під сонцем. Ваші маєтки розлюченє гайдамацтво руйнувало... у мене не спалили гайдамаки одного телятка. Чому? бо у мене, в моїх селах нема підданих, нема невільників. Коли повстали бунти народнї, мої сусїди хлїбороби хлопи узброїли ся до завзятого опору в моїй обороні, і я був безпечний. Я заможний неменче вас, хоч хлопа я не гноблю. Він сам добровільно менї помагає, бо я йому помагаю — живемо ваїмно в згоді побіч себе, як пристало на добрих сусїдів християн. Ви робіть, як знаєте... мордуйте далї, слухайте єзуїтів, побачите, який конець з того буде. Мене зарубайте зараз, я на те приготований. Через те я стану славним, ще братя шляхта зарубають мене за слова правди, за щирі слова перестороги, зарубають того, що безлїч разів клав своє житє на жертвеннику вітчини. Чому би польська шляхта не мала рубнути тої самої голови, що її не розрубали

на поли битви московська та татарська шабля? Однако ви Польщу любите...

— Перестань Вашмосць крикнув пан Овруцький і посатанів увесь — а то і я забуду на обовязки гостинности...

— Досить! досить слухали! кричали шляхтичі, гайдамака сам — на паль його!

Ярчевському не дали більше до слова прийти. Він цілий зворушений встав від стола, поклонив ся усім і вийшов. Пан Овруцький моргнув на прислужника і шепнув йому щось на ухо.

Слуга вийшов пржоохом.

Як йно Ярчевський вийшов за браму замкову, його піймали замкові гайдуки, звязали, закрили якимсь килимом і понесли до льоху...

Як йно пан Овруцький пошептав ся зі слугою, усі догадали ся, що се ходить о Ярчевського, та що пан Овруцький не подарує єму тої зухвалости.

Усі з того раді, бо-ж нечувана зухвалість в такий спосіб в маґнатськім домі нападати на шляхту та обставати за гайдамаками-шизматиками...

Особливо радів з того патер-єзуіт. Він зложив побожно руки і молив ся за спасенє душі того грішника, та лише очима зиркав то на пана Овруцького, то на шляхту...

— В магнатськім домі, я ще такої хули не чував...

— І то з уст шляхтича гербового...

— Хто зна, який він шляхтич!

Заложу ся, що то перебраний гайдамака-Запорожець.

— Не може бути, бо говорить по вченому...

— Гадаєте, що там таких нема? Го, го, го! Я був на Січи і сам переконав ся. Між тими діяволами трафляють ся люди дуже освічені.

— Де-ж вони тої освіти набрали ся?

— В тій шизматицькій академії в Київі, що її заснував Сагайдачний, а відтак разширив та підніс Митрополит Могила Петро.

Щоби затерти прикре вражінє з того, що було з Ярчевським, стали пани дужче пити, говорити один поперед другого та викрикати. Бенкет тривав довго в ніч. Панство Овруцькі

ветали від стола і пішли до своїх кімнат. За ними повставали ли усї, а дехто то так підтягнув, що не міг устати і такому помогли слуги. Прочі пирували далї, співали, кричали а відтак забрали ся гуляти.

Те саме, що в покоях, дїяло ся і на подвірю замковім. Тут понаставляли столів, а на них наклали тільки страви понаносили тільки напитків. Пан Овруцький не жалував нїчого. Кождий повинен добре затямити його весїля. Гостї не жалували собі теж, їли і пили, скільки лиш влїзло.

Смолоскипи стали пригасати. Пяний народ лягав де попало...спочивати. На окономії і по селу чути було пяні крики та співи. Красноставчани поховались, де лише хто міг. Кожде лякало ся напасти.

X.

Як йно переїхала карита панства Овруцьких, в селї аж зароїло ся від слуг усякого росту і рода. Вештали ся гайдуки, лакеї, двірські козаки. Усе вбране гарне в кольорах та гербах своїх панів.

Між тою юрбою йшло двох козаків, які не мали на собі нїяких панських відзнак. Вони йшли несміло, потикались по улиці і разглядали ся на всї сторони здивованими очима.

На дорозї стрінули сотника надворних козаків пана Потоцького. Він держв ся бадьорно попід боки придивляв ся козакам і став в голос сміяти ся.

— А ви звідкіля, панове гетьмани.

Козаки станули, вклонили ся в пояс і не важили ся відповідати. Се ще більше розсмішило бодьорного сотника.

— Що-ж вам, язики задубіли, чи що?

— Ми в такому ще не бували, пане полковнику, то й не знаємо, що з нами.

— Чого-ж ви сюди приплентались?

— Пан звелїв, тай годї Супротивляти ся не можна, бо звелить вибити.

— Чиї ви?

Ми вельможного пана Трачевського... піддані...

Богато вас приїхало?

— Чотирох. Двох десь згубило ся між народом, та ось

ми за ними і шукаємо, коли не будемо разом, пан вибатожить...

— Такий то і вельможний ваш пан, що з чотирма дурнями на весіле вибираєть ся, а з вас то й козаки, що треба їх на мотузки повпинати...

— Та ми йно передягнені за козаків — ми піддані хлопи...

А на Січи бували?

— Не знаємо що воно є...

—Ех, дурні, от дурнів знайшов на втіхи...

Біля сотника зібрала ся юрба козаків панськях і стали з бідолах сміяти ся та глуздувати...

Хиба-ж тут яке весіля, чи що? спитав старший козак.

— А ти не знав? як же сюди їхав, не спитавши?..

— Не можна нашого пана питати. Звелить їхати, то ки даємо вили, передягаємось за козаків і в дорогу.

— Справді, ви дурнійші, чим я гадав, а коли і ваш вельможний Трачевський такий мудрий як ви, то варто погляну ти на його...

Ми голодні, а не знаємо де тут господа...

— А гроші маєш оден з другим? На чорта тобі господи, нині пан Овруцький весіле справляє, то й нагодує всіх, йдіть на замок... Але я би вам, лицарям, не радив там йти, бо там таких голопятників вішають...

— А мені таки їсти дуже хочеть ся, говорив старший козак, скрививши ся так, що усі зареготали ся...

— То ходи, я тебе проведу, каже сотник.

Пішли до коршми. Козак висипав зараз жменю червінців на стіл шинкареви і звелів дати усього, чого забажає душа полковника.

Непрошені зараз повиходили і потягли на замок, де сподівали ся богатого пиру. Остали козаки зі сотником. Він тепер не глузував вже з їх непорадности, а подобрів геть.

Шинкар поставив меду, вина та горілки. Козаки пили мало з цинових михайликів, за те сотникови підливали раз у раз, та припрошували його милість не гордувати щирим серцем бідних людий.

— То кажете, пане, що в замку весіле? А ,чиє як раз?

— Пан Овруцький женить ся з дочкою мого пана Потоцького...

То він ще такий молодий?

Ха, ха, ха! старий хрін, чуприну саджею мастить, а ще молодої жінки захотілось...

— Я ще з роду не бачив панського весіля.

— Я аж горою з цікавости, та, бач, бою ся, аби пани по бачивши такого обірванця не посваволили та не казали, чо го доброго, і повісити.

— Чого тобі бояти ся, ти теж панський козак.

— Заки пана допитаю ся, то повисну... мій пан худопа холок... Коби мені служити у такого пана, як Потоцький, то не бояв би ся: і одежа булаб і ковнір свій, і я був би справжнім козаком, а не передягненим мужиком... Та пий пане, не гордуй, у мене ще є пару червоних.

— А твій товариш хто буде? Мовчить наче води в рот узяв.

Се мій син рідний — еге-ж!.. Та я-б так просив, благав пана полковника,аби так не прогнівив ся та позичив нам своєї одежі... ми би пішли на замок подивитись на панське весіле, бо аж горю з цікавости.

— Я би вже нічого не пожалів...

— Ну, добре — я позичу вам одежі нашої та виглядати мете, мов свиня з кульбакою...

Козаки переморгнулись значучо...

— Пане полковнику, батьку! вік не позабудемо ось тобі нагорода — і викинув цілу жменю червінців перед сотника.

Сотник вийшов з корчми і свинув. На се прибіг якийсь козак, вони перешепнулись. Сотник вернув, а за якої пів години приніс до корчми клунок з одежею.

— Ну, гони один з другим ось тут в печеру перебратись каже вказуючи на бічні двері. та гляди, щоб часом контуша не задягнув місто штанів...

Козаки пішли передягти ся...

За малу хвилю не можна було їх пізнати. Нето, що одежа надворних козаків була инша, гарна, нова, але і вони й самі мов не ті стали...

А триста вашій мамі! гукнув сотник, я гадав, що вий дуть два опудала на горобців, а то справді молодці на диво.

— Здоровий будь, пане полковнику, говорив старший козак, дою тобі слово, що над ранком одежу віддамо, коли не пропадемо.

Вони вийшли на улицю, полишаючи при меді сотника і того козака, що приніс одежу. Йшли бадьорно і гордо, побрязкуючи шаблями...

—Дурні хами, говорив сотник, одягло ся то в людську одежу, тай зараз голову дре, мов пава.

А я тобі, сотнику , кажу, що то не мужики а якісь запорозькі свавольники... вони ще якесь лихо скоять, а потому піде слава на козаків пана Потоцького. Мужик не держить ся так гордо, а шабля у його те саме, що палиця — а сей — лицар — ну.

Сотникови трохи в голові прояснїло. Він справді лякав ся, та досадно йому стало, що так його перехитрили.

Справді, Прокопе, побіжи та вели піймати, я трохи випив, та не могу побігти...

Прокіп метнув ся з коршми, та по козаках й сліду не стало. Замішали ся в юрбі. Прокіп вернув.

— А що?

— Ого! Як камінь у воду! То певно Запорожці.

І він вгадав. То був Карпо Кожух і його вихованець Остап.

Вони пішли на замок.

Сотник устав сам бігти, та ноги відмовили йому послуху і він сїв, а відтак зараз і приляг на лаві...

— Лиш бій ся Бога, Прокопе, не говори того нікому, а то пропали наші голови... Гадав я, що посміємо ся над ними, а то перехитрили нас, чортові сини.

Як наші козаки війшли на замкове подвіря, то вже бенкет розпочав ся, та вже не один підцїдив так, що бачив дві свічки місто одної.

Вони йшли далї розтручуючи юрбу ліктями:

— Місце для вірних слуг ясновельможного пана Потоцького! гукали.

Прийшли перед самі двері замку. Тут служби тільки снувало ся, мов в муравельнику або бжіл перед рійкою..

Карпо углядів якогось старшого лекея..

— Ей, мосцівий пане маршалку.. будь ласка, проведи де небудь у куток, щоб побачили весіля моєї ясної панночки... Я її на руках носив, як ще дитиною була, я старий слуга її батька. — Карпо став втирати сльози рукавом контуша — хай подивлюсь на її щастє...

До палацу козакам не можна, говорив добродушний лакей...

— Коли добра воля, то всьо можна, казав Карпо та всунув лакеєви в жменю червінця...

— Ходіть за мною... лише не вилазьте надто на світло.

Лакей пішов передом в огород поза палац, а вони попрямували нишком за ним.

Лакей відчинив якусь невеличку фіртки і повів їх темними вузкими сіньми. Вони держали один одного з аполу, вийшли відтак горі, аж лакей відчинив якісь малі дверцята, звідкіля вдарило ясне світло великої салї. То була малесенька на двох людий ґалерія під самою стелею салї.

Карпо дав лакеєви ще червінця.

— Сидіть тут тихо, я опять прийду і проведу вас. Лакей пішов, а наші козаки познімавши шапки з голов посідали на ослонї і дивили ся в долину на панів.

Карпо показав Остапови пана Овруцького, бо пізнав його зараз.

Його мусимо живого взяти, говорив Остапови, я з ним мушу собі поговорити і привитати ся.

Вони бачили, що на салї діяло ся, чули кожде слово. Чули, що говорили пани, чули, що говорив Ярчевський. Бачили, як пани верещали на його і ними така лють заволоділа, що Остап мимоволї стиснув в руцї свою шаблю. Вони бачили, як виходив Ярчевський і як пан Овруцький давав знак свому слузї.

— Буде з нас, шепнув Карпо Остапови. — Бачиш, що я не брехав, кажучи тобі про панів...

— Куди-ж ми вийдемо?

—Козак мусить дорогу знайти.

—Може би відбити того добрячого шляхтича?

— Відібємо, та не зараз, йому й так нічого не станеться, хиба що в льоху переночує.

Вийшли з свого скритка не зачиняючи дверей. Від того було трохи світла в сінях. Зійшли сходами в низ, пішли иншими сіньми, знову сходами на помацьки знову темними сіньми, держачи ся стіни, аж поки не почули людського гамору і пішли в той бік. Надибали якісь двері. Через них пробивало ся світло щілинами. Війшли не відразу в якісь просторнійші бічні сіни, що вели до головного коритаря .Там снувала ся служба. Як малий човен з незначної річки заплиле в головне русло і попливе на бистрих филях могутньої ріки, так наші козаки пішли між юрбу, помішали ся з ними і пішли до головних сходів...

На самім порозі зачепив їх якийсь старий слуга і задержав сердито.

— Ви за чим тут, хами?

—Не бачиш коліру ясновельможного пана Потопького? гукнув грізно Карпо, показуючи на свою шапку, — ти пана мого зневажаєш і штовхнув в груди лакея так сильно, що він аж покотив ся зі сходів...

Відтак вони не ждучи вийшли скоро на подвіре і замішали ся між юрбу. Зараз стали показувати з себе пяних, кричали, підспівували, не договорювали слів, стали обнімати та цілувати других, кого лише здибали.. поки не заплентались під замковий мур недалеко брами і тут полягали та стали хропіти.

Було се під самою стражницею біля брами.

Коли на замковій вежі вибила десята година, каштелян замку викликав старшого над замковим військом, звелів зачинити браму і поуставляти на баштах варту, при чім подав йому гасло на той день. Карпо зачув своїм бистрим вухом гасло: Варшава, відзов: варта! Коли сторож пішов замикати браму, Карпо встав, змуркотів щось з просоня, хотів йти, закотив ся і впав під само вікно вартового дому. Тут було темно. Він підвів ся на руках до вікна і бачив, як сторож завісив ключ від брами над своєю постелею а сам вийшов, щоб пороводити вартових на свої місця.

На то лише ждав Карпо. Він знову замуркотів, встав, зачав співати, заточувати ся, пішов опять між юрбу, знову завернув, і так заточив ся, що бебевхнув перед самими дверми сторожного дому, та так сильно, що аж двері відчинили ся. Тепер Карпо шепнув на Остапа. І той став муркотіти і заточувати ся, поки не зблизив ся до Карпа і упав біля нього

— Прислони собою світло, шепнув Карпо, щоб мене ніхто не бачив...

Остап встав на ноги і киваючи ся на одному місци говорив щось сам до себе.

За той час Карпо мов гадюка переповз через поріг, хопив ключ з кілка, і вже опять був на дворі перед порогом.

— Вставай товаришу — говорив по пяному Остап, підем та випємо ще по чарці... за здоровлє нашого ясно-можного паа-на! егеж!

— А ось і шинок, казав, Карпо, показуючи на двері сторожного домика — гей шинкарко, чорнобрива, ще по чарці дай, а то зацілуємо — еге-ж! І стоячи під дверима стали у двійку виспівувати охриплими голосами:

»Шинкарочко, полтавочко«...

— Еге-ж спить, клята, та най її всячина ходім ось там...

Остап митю зачинив двері вартового дому, а ключ вийняв з дверий і сховав. Тепер держучись під боки та заточуючись поплентались дальше.

В той спосіб вони добули ключа, зачинили двері і ніхто не догадав ся ,щоб хто не будь заходив до сторожного домика.

XI.

На подвірю стали утихати крики пяної служби. Усьо поклало ся, куди попало і захропіло. Світла гасли. Чути ще було де-не де крики на економії і по селу.

Стояла ясна зоряна ніч..

Тепер підкрали ся наші козаки під браму і тихенько відчинили на тілько, що один чоловік протиснеть ся. Карпо станув над ровом і в тій хвилї відозвав ся півень раз за разом тричі.. То було козацьке гасло.

Як йно смеркло ся, вийшли Карпові сотні з балки, де полишали коний, прийшли лїсом і засїли в комиші над ставом. Ждали на умовлений знак. Козацтво подалось до брами тихо, без гомону. Здавало ся, що душі замучених людий збирають ся на весїля свого ката, пана Овруцького.

— Гасло: Варшава, відзив: варта, шептав Карпо козакам. Що мога не проливати крови — пяних вязати посторонками...

Козаки відчинили браму на оба крила і всипались туди мов пшоно до мішка. Вязали пяних мов братів. Карпо з кількома подав ся на башту. Вартовий куняв, опершись на свою галябарду. Почувши від Карпа гасло, куняв дальше, бо і він випив теж. Його теж звязали. Те саме зробили і з вартовими. Одна часть подала ся на економію робити ту саму роботу. Лише тих, що стояли постоєм по селу, не чіпали, тих то вже Красноставчани самі угостять, як дізнають ся, яких гостий має пан Овруцький.

Тепер ходім, хлопцї, на весїлє, говорив Карпо. З шаблею в руцї пішов передом. В палатї ще бенкетували. Музика грала завзято, а пани з гарними панями танцювали. Їм було безпечно за сими грубими мурами, що їх хлопські руки збудували...

Одна часть козаків кинулась по замкових покоях взяти пяних панів.

Карпо отворив ногою двері до салї, де танцювали пани. Коли станув на порозї, гукнув:

— На весїлє приходимо, хоть непрохані. Ану-те музики! заграйте і нам сїромахам! Усї, що тут були, задубіли зі страху. Панї стали кричати та млїти. Усї збились в одну купу в куток салї, наче отара овець, коли вовк прокрадеть ся в кошару.

— Панів брати живих на пута — жінок не чіпайте.

В тій хвилї почули ся стріли з пістолїв в сїнях замку.

Кількох панів почувши галас і крик, вибігло до сїний з шаблями і пістолями, Між ними стояв з шаблею на голо з пістолєм в руцї пан Овруцький. Він лаяв в біса гайдамнків.

— Не руште його, братчики! гукав Карпо біжучи прямо на нього. Побіч нього біг що сили Остап.

Пан Овруцький заскрего тів зубами. Він догадав ся, що се ватажок і прицілив до його пістоль. Прибіг Остап і в саму пору підбив шаблею руку пана Овруцького. Куля пала в стелю. На шию пана Овруцького впала петля. Він повалив ся на землю. Його звязали цупко. Пруччаня нічого не помогло. Було по всьому. Без проливу крови, без всяких заходів, без облоги — попав в руки козацтва сильний, нездобутий панський замок, якого не могла взяти жадна козацька ватага. Попав ся в руки козацьких местників гордий пан, спокон вічний гнобитель козацького роду.

Козаки страх раділи.

— Ходім, хлопці, повечеряти, — може пани не зїли усього... Панас Чабан зі своєю сотнею буде сторожити нашу безпеку. Зачинити браму і поставити сторожу по баштах. Твоя сотня, Панасе, не сміє доторкнути ся михайлика. За се відповідаєте вашими головами. Ми робити мемо порядок з панами.

Пішли до великої салї. Тут в куточку сиділи налякані панї. Вони прочували свій близький конець, плакали і молили ся.

Карпо Кожух сїв на мягенькій канапі і звелїв привести перед себе пана Овруцького.

— Пізнаєш мене, пане Овруцький?

Пан Овруцький стояв перед ним зі звязаними позаду руками. Він дививсь з погордою і злістю на козаків.

— Я тобі пригадаю ся, пане. Я той самий Карпо Кожух колишній твій підданий. Моїх батьків звелїв ти киями на смерть забити, а мене втопити, як щеня. Я забрав тобі сина, але се не був ще край моєї пімсти. Розплата послїдує за раз.

Пан Овруцький здрігнув цїлим тїлом. Він рванув ся так що аж посторонки на руках затріщали.

—Колиб в мене не звязані руки, я-б тебе задушив руками.

— Хлопці! розвяжіть його, а то ще скаже, що хам його боїть ся.

Розтяли мотуза. Пан Овруцький не міг з дива впйти, що з ним робить ся.

— Віддай мені сина мого, а всьо тобі прощу, майно моє віддам — звільню тебе від панщини.

— Чи бачив хто такого панського дурня? Ні твого майна, ні твоєї свободи я в тебе не прошу. Я кивну лише пальцем, а зараз повиснеш. або на пали застрягнеш. Давно тобі се належить ся, та я не таке для тебе придумав. І сина я тобі віддам, і то зараз. Остапе! привитай ся з твоїм рідним батьком! Бачиш, пане, як гарно я твого сина виховав! Він козак душею і тілом. Він в таборі твоїх ворогів...

Всї стояли здивовані. Пан Овруцький дививсь здивованими очима на усїх, недовіряючи придивляв ся Остапови.

Остапови зашуміло в голові. Йому нагадало ся від разу щось давне, дуже давне, мов крізь мраку. Нагадали ся йому дитячі літа, панські покої, розкіш. Йому здавало ся, що тепер як раз прокинув ся з якогось сну і не може ще стямитись.

З тої думи вирвав його чортівський сміх пана Овруцького. Такий сміх він колись давно чував і дуже його лякав ся.

— Ти брешеш, хаме, кричав пан Овруцький. ти так мене мучити хочеш, глузуєш з мене. Ти давно замучив мою дитину, а може і зїв її з пімсти, бо ти гірш людоїда.

Карпо на ту зневагу ні вусом не моргнув.

—Ану, поглянь за праве вухо тому козакови — що там побачиш? А може ти і не знаєш що у твої дитини було червоне знамя за правим вухом? Се те-ж памятка по твоїх кровавих вчинках, коли твоя вагітна жінка налякалась проливаної тобою козацької крови... Ну, подивись, тоді може і не скажеш, що я брешу.

Пан Овруцький приблизив ся до Остапа. який стояв непорушно. Він придивляв ся за праве вухо.

Від разу не той став. Його лице повеселїло, очи заблисли радістю...

— Справдї! Боже мій, слава тобі! Станїславе, Стасю мій! Тільки я слїз виплакав за тобою, а тепер на старість мою вертаєш менї живий і здоровий!

Пан Овруцький розняв руки, щоби обняти Остапа.

Остап відступив ся.

Козаки дивились, що з того вийде.

Остап каже:

— Не каляй мене твоїми руками. На них ще не засохла невинна кров хрещеного народа, моїх братів. Чував я за тебе богато, почув я з твоїх уст недавно ще, як ти хвалив ся нищити народ безвинний, що тебе годував кроваво́ю працею... Ти мені не батько, я тобі не син. Я козак, що поприсяг карати і нищити панів, до яких ти належиш. Подякуй Богови, що я о тім дізнав ся, а то тебе власною рукою зарізав-би. Тепер годі, бо в мене твоя кров, — але я знати тебе не хочу — душегуба...— Ось де мій батько.

Остап підбіг до Карпа, присів біля нього на земли і став цілувати його руки...

Пан Овруцький не надіяв ся того. Він дививсь на те бо жевільними очима.

— Мій син відрікаєсь мене. Гайдамаку батьком зове та по руках цілує — горе мені!

Пан Овруцький побаранів на лици, зоколихав ся і впав на землю неживий...

Настала довга мовчанка.

Остап встав.

— Помоліть ся, братчики, зі мною за душу грішника. Сором такого батька мати, та все-ж то моя кров...

Остап прикляк біля трупа і став молити ся закривши долонями очи.

— Я тепер пан сього замку і майна, гукнув Остап випрямивши ся. Приклпкати сюди маршалка того замку, розвязати усіх панів і привести сюди.

Козаки розбрили ся.

— А то ватажко наш штуку втяв, хто би такого надіяв ся? Та що воно буде? гуторили між собою, розтинаючи панам пута на руках.

Привели перед Остапа старого наляканого маршалка. Шляхта посходила ся.

— Пізнавай мене і засвідкуй перед шляхтою, хто я є.

Маршалок вже чув, що тут скоїло ся. Він поглянув Остапови за вухо і сказав:

— Сьвідкую перед Богом та ясновельможними панами,

що се є ясновельможний Станїслав Овруцький,пан сього замку , який перед лїтами загинув. Пізнаю його по отсїм знамени, по сїм червонім пятнї.

Шляхта дуже здивувала ся.

— А може і се нащо придасть ся, говорив Карпо виймаючи з гаманця золотий хрестик.

— Отсей хрестик мав на шиї хлопчина, коли я його взяв.

Маршалок приглянув ся хрестикови:

— Так воно справдї.

— Слухайте тепер мене, гукав Остап, ви пани і панї,не лякайтесь нїчого. Нїкому волос з голови не може спасти. Ви гостї того замку і мої. Вам, мої товариші, належить ся окуп воєнний за отсих бранців. Беріть усьо золото, срібло, яке знайдете в тім замку, се вам вистане, а їх не тикайте — вас прошу. Менї того не треба, я ваш товариш долї і недолї до смерти. Беріть усе! Ви, пани, забирайтесь зараз в ранцї зі своїми статками, бо заки сонце стане на південь. з того замку останеть ся руїна.... — Нуте, хлопцї, прикликати менї усїх Красноставчан! вже днїє на дворі. — Їм я теж маю дещо сказати.

На дворі розвиднїло ся. Світла в замку блїдли...

— Є тут між вами який роєнт? питав Остап панів...

Виступив старий шляхтич.

— Пиши, пане, грамоту, що я, Станїслав Овруцький, пан сього замку і усїх сїл до того приналежних, усїм моїм підданим даю на вічні часи волю. Знїмаю із них панщину і всякі повинности, а за се, що вони тільки лїт на мого батька і дїда працювали, віддаю їм на власність усю землю з лїсами, рілями і ставами, сю, яку тепер мають, і яка належить до економії. — Усе напиши докладно, аби людям відтак не було напасти.

Заки спорядили грамоту, Остап звелїв виносити усе богацтво на замкове подвірє, яке припало на добичу козакам. Пани шляхта дуже були раді, що вийшли з цїлою шкурою, збирали мерщій свою мізерію і виїздили з замку.

Вже стало ясно на дворі, як посходили ся Красностав-

чани на замок. З початку бояли ся якої біди, та бачучи козаків, вони заспокоїли ся.

Остап вийшов на ґанок і звелів реєнтови прочитати грамоту.

Люди не могли з дива вийти, що воно стало ся таке. Народ дуже зрадів.

— Тепер в мене просьба до вас, люди добрі. Усе, що тут є, ваше. Та я вас ще прошу, не проклинайте мойого батька та помолїть ся за його душу, простїть його так як хочете, щоб Господь простив вам на страшнім судї.

Остап зворушений зійшов по ступнях на подвіря і тут обняв першого старця, якого стрінув і поцїлував. Се був Прокіп Верета. Він підпирав ся палицею — руки і ноги у нього тряслись.

Народ став плакати з радощів:

— Нехай пану Господь простить...

— Нуте, хлощї, гукав Остап. Я й забув. Пошукати менї десь у льоху того шляхтича, якого вчера замкнули за правдиве слово.

Народ кинув ся шукати. Слуги зараз показали. За хвилю вивели звязаного Ярчевського.

Він коли дізнав ся, що тут стало ся, дуже зрадів і обняв Остапа.

— Спасибі, пане брате, — таким дїлом змиєш усї гріхи твого нещасливого батька, якому єзуїти розум затьмили.

— Еге-ж! а де той єзуїт, славний капелян?

— Ого! Йому одному не повело ся, говорив один козак. Його зразу повісили...

— Тепер йдїть собі, люди добрі, до дому — поздоровіть від мене своїх жінок та дїтий — грамоту віддаю вашій старшинї громадській.

— Грамоту треба занести до актів, каже реєнт.

— Роби, як знаєш, аби добре було і по закону. А тепер, хлощї, прошу вас, зруйнуйте се прокляте кодло, щоб не став камінь на камени. Я вже не пан його, а простий козак, ваш товариш. Тепер ти, батьку отамане, приказуй дальше.

Карпо розпорядив, що треба. Навантажили возів усяким добром. Замок згорів, а решту поруйнували, підпалив-

ши порох у льохах. Козаки, відпочавши між Красноставчанами, помандрували на Січ.

Карпо передав ватагу найстаршому сотникови, відлучив ся з Остапом, і поїхали в ліс, у балку, поклонити ся могилї незабутого діда Охріма та навідати ся до Максима.

Конець.

Найновійший і найпрактичейший

РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

або підручник до писаня листів в обох язиках — руськім і англійськім — в справах промисловиx, торговельних і т. п.

З залученем взірців ріжних урядових письм, приписів почтових правил етикети (товариських приписів) щоденного житя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів що до виплавання векслів, приповідок і діялектів варічні руських англійських і т. п.

Отсей підручник є призначений особливо до ужитку Українців в Канаді і Сполучених Державах Північної Америки, пристосований до потреб і условин їх житя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в кореспонденції (писаня листів в Англійцями і на відворот). Уложив М. В. Ясенівський, 288 сторін. Ціна одного примірника ..... 75 ц.

В оправі коштує $1.00

ПОРАДНИК ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНИХ

або як писати любовні листи і поучене як поводитись в часі кохання, з додатком любовних віршів, промов, та жалань на шлюб. Ціна ..... 35 ц.

ЛЮБОВНІ КАРТКИ з красними українськими любовними віршами, 12 штук 50 ц., 25 штук $1.00.

ПРОМОВИ І ДЕКЛЯМАЦІЇ на хрестинах, заручинах і весілю. Ціна одного примірника ..... 10 ц.

Букварь для українських шкіл ..... .25

Читанка для публичних шкіл, ч. II. ..... .30

Методична граматика української мови ..... .40

Історія біблійна, з образками ..... .50

Пишіть по катальоґ книжок на адресу:

Ruska Knyharnia

846-850 Main Street · · · Winnipeg, Canada

ЧИТАЙТЕ